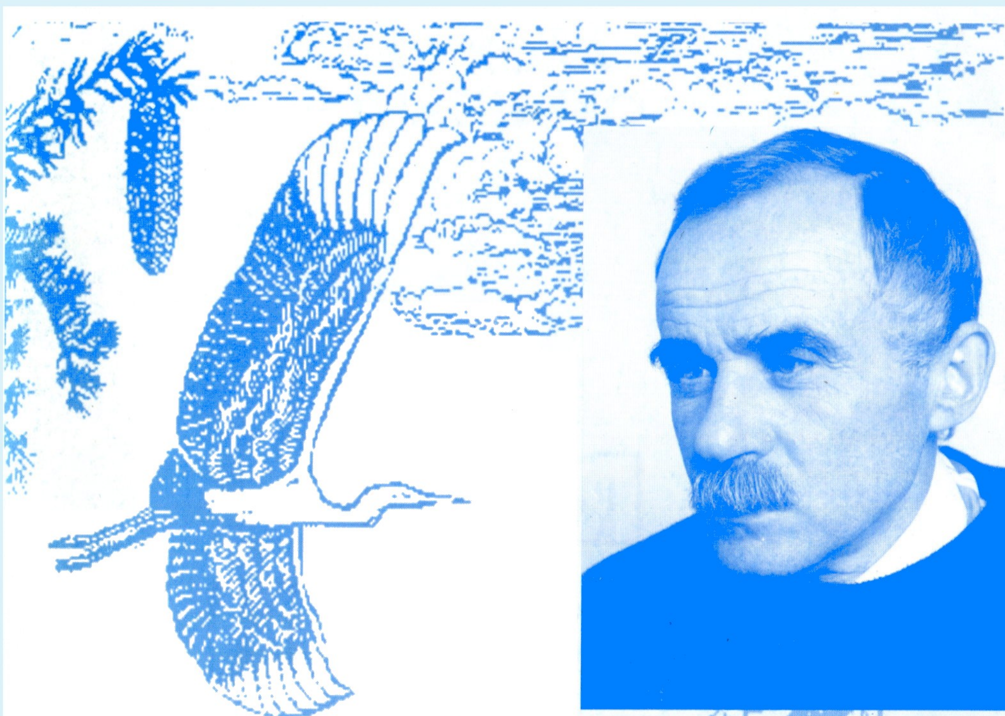

МИКОЛА
ГНАТЧЕНКО

МОЯ КРИНИЦЯ

МИКОЛА
ГНАТЧЕНКО

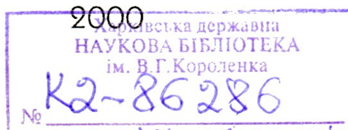
МОЯ КРИНИЦЯ

СПОГАДИ ДИТИНСТВА

Відділу Україніки
з вдячністю за
повагу до моєї
праці.

3. IV 2001р. М. Гн–

Харків
Видавництво Університету внутрішніх справ
ХОО ВУТ «ПРОСВІТА» ім. Т.Г.Шевченка
2000

ББК 85.15(4УКР)6я6
Г56

Рекомендовано до друку редакційно-видавничою радою Університету внутрішніх справ 27.09.1999 р.

Спільне видання Університету внутрішніх справ та Харківського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка

Гнатченко М.П.

Г56 Моя криниця: Спогади дитинства / Передмова О.Н.Ярмиша; післямова Б.Н.Фіка. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ; ХОО ВУТ "Просвіта" ім. Т.Г. Шевченка, 2000. - 72 с.

У книзі подані яскраві спогади про дитинство та вибрані художні твори з доробку члена Спілки художників України М.П. Гнатченка.

Для широкого загалу читачів, які цікавляться образотворчим мистецтвом та проблемами краєзнавства.

Автор висловлює щиру подяку А. Кіндратенку, А. Івкову, М. Тюхтіній, Б. Фіку, П. Гулакову, О. Бандурці, О. Ярмишу, А. Тяпкіну, М. Сорокуну, С. Гуку - чудовим людям, які допомогли у виданні цієї книжки.

Обкладинка А.Івкова за творами автора

Г $\frac{4903040000-004}{2000}$

ББК 85.15(4УКР)6я6

ISBN 966-610-034-7
ISBN 966-7409-07-04

Переднє слово

У нашому буденному житті, сповненому повсякденних клопотів і турбот, інколи дуже бракує душевності, сердечності, щирої людської теплоти у спілкуванні з оточуючим світом, з іншими людьми та й із самими собою. Часто ми ніби забуваємо, що окрім матеріальних, соціально-економічних потреб люди мають задовольняти також потреби духовні, що людській душі необхідно споживати і високоякісну "духовну їжу", без якої душа так само може загинути, як тіло без їжі тілесної. Не випадково справжній поступ людської культури і цивілізації завжди зумовлювався не стільки соціальними потрясіннями або політичною чи "класовою" боротьбою, скільки різноманітними прозріннями людського духу, здатними вільно передаватися від однієї людини до іншої і в такий спосіб розвивати суспільне і особисте життя.

Духовні цінності не мають матеріальної ціни, а коли мають, то лише дуже умовну. Їх поширення залежить як від нашої здатності сприймати ці цінності, так і від творчих здібностей людей, від яких ці цінності одержуємо. Відтак роль у суспільстві творчих особистостей, які передають іншим людям свій досвід спілкування із світом, насправді є досить великою, і тим більшою, чим більш багатообдарованою є така людина.

На жаль, за сучасних непростих умов плоди творчої діяльності митців, науковців, мислителів усе важче проторюють собі шлях до духовно спраглих споживачів – глядачів, слухачів, читачів... Прикро, що рівень багатьох сучасних витворів людського духу, які нерідко не стільки викликають чисті й благородні почуття, скільки отруюють внутрішній світ людини низькопробністю й меркантилізмом, стає сьогодні ледь не панівним. Водночас ця невідрадна ситуація все наполегливіше спонукає до пошуку незамулених джерел цілющої для нашого духовного життя "живої води" – дійсно високохудожньої творчості, яка одна може зробити кращими нас і світ навколо нас.

Проблемі віднайдення і відкриття доступу до цих джерел усім бажаючим і присвячено книгу відомого далеко за межами Слобожанщини художника Миколи Гнатченка. Вдалою й глибоко символічною є назва цієї книги. Адже криниця – це очищене від сміття й облагороджене людською працею природне джерело. Тож своєю книгою автор ніби запрошує напитися з відкритої ним криниці з цілющою водою і не дати їй замулитися для наступних поколінь.

Перший проректор
Університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор *О.Н. Ярмиш*

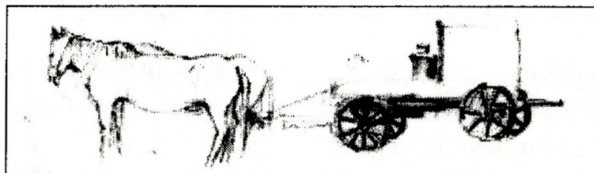
Народився я 1947 року у селищі Золочеві, що за 50 кілометрів на північ від Харкова. Батько мій, Гнатченко Петро Григорович, 1902 року народження, в молодості, що припала на часи непу, був приватним перевізником продуктових товарів з Харкова до Золочева. Дорога, якою він їздив власним конем, йшла через мальовничі села — Миронівку, Чорноглазівку, Карасівку. Коли я був маленьким, батько часто оповідав

мені про свої мандрівки і зустрічі на цій дорозі. Особливо запам'яталися мені його розповіді про вовків та лисиць, чиїх нір було багато у гайочках та перелісках побіля дороги. І дотепер збереглися народні назви тих місць: яри Лисиці, Вовчий ліс.

Батько полюбляв точні науки, насамперед математику, та закінчити школу йому не вдалося. Провчився він лише 3 роки у церковно–парафіяльній школі, а далі змушений був її покинути, бо в родині був найстаршим сином серед сімох дітей і йому треба було допомагати батькові–інвалідові — моєму діду Грицькові. Згодом батько самотужки опанував друкарську справу і працював за друкаря у Золочівський районній друкарні.

Молодість моєї мами, Гнатченко (дівоче прізвище — Олійник) Марії Митрофанівни, 1907 року народження, подібна до молодості батька. Вона народилася і виросла у селянській родині на краю Золочева — в

Оксенівці, навчалася в школі при Оксенівській церкві. Її тато — мій дід Митрофан — мав власні коні, корову. Священик-викладач побачив у маленької Марійки неабиякі здібності до співу, то Марійка співала в церковному хорі. Допомагала няньчити молодших сестричок і братиків, а їх було семеро. Зі своїми мамою і татом поралася біля худоби власної, на городі, громадила сіно й пасла корови у ярах Лисицях. То так воно і котилося, поки мама не вийшла заміж за Петра Гнатченка — мого батька.

РІЧКА ДИТИНСТВА

Селище наше розташоване у широкій низовині, в якій пролягає русло річки Уди. Ширина річки в найширших місцях сягала десяти метрів. На правому березі Уд височать численні пагорби, деінде порослі лісом. Лівий берег — низинний, навесні він буває весь залитий водою, а влітку стає чудовими луками. Нижче річкою від Золочева, коло села "Рідний край", і вище річкою, біля села Ямне, ліси збігають схилами аж до річки заростями ліщини і терну. Річка в тих місцях найповноводніша і красива.

Фото 1952 р.

На північ від Золочева, на хуторі Лапки, неподалік від села Ямного, жив приятель мого батька Кирило Бова, відомий майстер з виготовлення скрипок зі спеціально підготованих грушевих дощечок. Поблизу його хати на горі росте Ямнянський ліс — там дід Кирило розшукував і добирав підходящі дерева дикої груші. Кінське волосся для виготовлення смичка він брав з коней, що поруч паслися на луках.

Навесні батько відвозив до діда Кирила з двадцятеро гусенят та корм для них на все літо, то наші гуси росли ціле літо на воді у річці, що текла поруч з хатою. Восени їхали конем я з батьком та мамою забирати вже великі гуси. Батько щиро віддячував дідові Кирилу.

В річці Уди в той час було багато риби, яку батько іноді ловив невеликою сіткою. Я часто розглядав його вилов — запам'яталися великі

чорні щуки і золотисті лини, котрих там було багато.

На моїй річці у ранньому дитинстві я, мабуть, і відчув вперше красу і поетичність світу, що мене оточував.

Сюди я дуже любив приїжджати влітку з батьком і матір'ю — збирати горіхи, ягоди, слухати цікаві розповіді старих. Дід Кирило, низенький, швидкий, з рідкою борідкою, часто водив мене до лісу та все обіцяв показати, як цвіте папороть...

Згадую одну з незліченних оповідок діда Кирила.

Однієї весни був такий широкий розлив ріки Уди, що хутірець їхній Лапки відрізало водою від села Ямного і від Удянського шляху. Десяток хаток стояли на новоствореному острові і понад місяць тільки човном можна було дістатися звідти до села Ямного, до крамниці і до школи. Вдалині було видно ще один тимчасовий острівець, теж не затоплений водою. Якось дід Кирило помітив, як надвечір велика зграя диких гусей сіла на острів. Заходило сонце за гору Ямнянську. Гуси плавали біля острова на мілині — підгодовувалися і відпочивали після далекого перельоту. Вранці Кирило побачив, що гуси знялися з острова і полетіли далі на північ. Він на човні поплив до острівця, бо любив всім поцікавитися. Зійшов на острів і на своє щастя знайшов там яйця диких гусей — набрав цілий кошик. Бабуся його дуже зраділа такій знахідці, бо це було якраз перед Великоднем. Яєчка стали у пригоді для тіста на паски, ще й нафарбували з дідом і онучкою крашанок. А рік був голодний — 1947!

ЗЕМЛЯ УХОЛОВСЬКА

Коли мені виповнилося сім років, я пішов до школи. Це була залізнична школа–десятирічка № 57, що знаходилася у центрі селища поруч з базаром, куди я часто бігав на перервах. Взимку перед Новим роком я купував на базарі ялинкові іграшки з вати, розфарбовані і облиті крохмалем. Тут на базарі я вперше купив старі засохлі акварельні фарби у тюбиках. Запам'яталися заворожуючі назви — "Земля уховська", "Берлінська блакить". Я був цілком певний, що берлінську блакить возять просто з Берліну.

Ще в початкових класах школи я захопився малюванням, сам виготовляв фарби з дубової кори, волоського горіха, ягід та трав. На уроках малювання у школі я особливо полюбляв малювати птахи — зозулі, лелеки, одуди. Тоді ж батько подарував мені кольорові олівці.

У п'ятому класі — я брав участь у конкурсах на кращий малюнок. І на одному з шкільних літературних вечорів отримав першу премію за два малюнки до казки "Золотий півник" О.Пушкіна, і мені вручили приз — олійні фарби і найбільший набір кольорових олівців. Це була незабутня радість. Однокласники тепло привітали мене.

З цього дня я зрозумів, що малюватиму завжди. Малюватиму свої рідні місця, річку Уди навесні, коли скресає крига, і влітку, коли всі луки і пагорби вкриті зеленим килимом, восени, коли і людину, і птаха, і звіра обіймає сум. В ті часи я збирав і старанно зберігав все, що мені вдавалося знайти і прочитати про художників, про властивості фарб. Багато читав про птахів і природу.

Влітку з мамою ми гнали пасти нашу корову у Карасівські яри. Мама часто розповідала мені про те, яке було колись життя, як багато що змінилося, навіть луки, ліси, поля. Ввечері, коли ми поверталися додому, я замальовував наше селище, річку Уди і сонце, що сідало за Плоский ліс.

З яким хвилюванням чекав я на приліт птахів! На весняних канікулах, рано–вранці, коли ще хрумтить під ногами тонкий льодок на калюжах, я біг у Карасівські яри на гору. Безмежним було моє щастя, коли вдавалося побачити зграю гусей, що низько летіли з півдня і дружно ґелґотіли.

ВЧИТЕЛІ

Першим моїм вчителем малювання був однокласник Толя Григоренко. Він так гарно малював, що я був у захваті від його творчої фантазії. Толя мав сильну зорову пам'ять — не маючи перед собою ніякої репродукції, міг намалювати кораблі на морі, військових, гармати... Дивлячись, як він малює, я став сміливіше малювати, ніби копіював його почерк.

Пізніше, в старших класах, до нашої школи запросили вчителя малювання, що скінчив Київське художнє училище — Миколу Ілліча Лисуна. Він орґанізував у школі гурток малювання і бажаючі з радістю приходили на ці заняття. Микола Ілліч навчив правильно тримати олівця, від нього я вперше довідався як намалювати натюрморт, пейзаж, відтворити перспективу, скласти з фарб потрібний колір.

Я мав сильне бажання професійно навчатися малюнку і живопису, та спеціальної підготовки для вступу до художнього вузу у мене, на жаль, тоді не було. Тому за рік перед закінченням середньої школи я почав

тричі на тиждень їздити зі Золочева до Харкова для занять в образотворчій студії при БК заводу ХЕМЗ, а двома роками пізніше, — щоб скоротити витрати часу на дорогу, — влаштувався працювати на харківському заводі імені Малишева

Викладачем у студії в мене був молодий тоді художник Владислав Шаламов. Від нього я довідався багато про українське, російське та зарубіжне мистецтво. Після роботи на заводі я часто ходив до зоопарку і зробив там багато замальовок тварин, птахів. Вихідні проводив у Золочеві. Обійшов всі околиці, багато писав аквареллю з натури.

Влітку вчитель запросив мене до подорожі на Полтавщину. Два місяці ми з ним малювали в Диканьці, бували пізніше у Києві, Львові,

Новгороді, Пскові, Карелії. З цих подорожей я привозив багато малюнків і акварелів.

Я пройшов у Владислава Петровича весь курс навчання. Підготувався за три роки непогано і 1967 року вступив на графічне відділення Харківського художньо-промислового інституту. Атмосфера в інституті була творчою, студентський гуртожиток, в якому я жив — сповнений нашими нескінченними розмовами і гарячими суперечками про мистецтво і про художників. Під час зимових канікул я їздив до Києва, Москви, Петербургу, відвідував там музеї, ґалереї, театри.

В ці роки композицію і основи ґрафічної майстерності на нашому курсі викладав видатний український художник-ґрафік Володимир Нєнадо. Він бував за кордоном і багато розповідав нам про свої творчі поїздки. Володимир Спиридонович став керівником моєї дипломної роботи. Ерудована, добра людина, він захоплював мене своїм

особистим прикладом. В студентські роки я багато часу проводив в бібліотеці, вивчаючи історію мистецтв. З того часу любов до книжок, до тиші бібліотечних залів супроводжує мене всюди.

З цікавістю опановував в ті роки тонкощі офорту, літографії, деревориту і щораз більше і більше захоплювався мистецтвом графіки.

На час літніх канікул їхав додому до Золочева. Косив з батьком сіно, насолоджувався поетичністю, хоча й важкої, сільської роботи в полі та на луках, і малював. За літо у мене накопичувалося багато натурних замальовок, траплялися цікаві композиції. Цього доробку мені вистачало на цілий рік роботи.

Темою дипломної роботи я обрав серію ґравюр за мотивами мелодійних і задушевних "Українських ліричних пісень", що їх поклав на музику композитор Олександр Білаш. Туди увійшли ґрафічні аркуші "Чорнобривці (Мамині руки)", "Ясени", "Білі лебеді", "Чебреці", "Лелеченьки" в техніці ліноґравюри. Ціле літо я збирав матеріал,

спочатку на дипломній практиці коло Канева на Дніпрі, а потім у себе на Золочівщині. Теми ці мені були добре знайомі і близькі.

Диплом захистив успішно.

Після закінчення інституту викладав малюнок, живопис і композицію в дитячій художній школі імені І.Ю.Рєпіна в Харкові. Жив і працював у Києві та Сумах, нарешті оселився в Харкові і викладав малюнок в Художньо–промисловому інституті, педагогічному інституті імені Григорія Сковороди та в Інституті інженерів комунального будівництва.

Брав участь в художніх виставках вдома і за кордоном, за серію ґравюр "Пейзажі Чернігівщини" мене прийняли до Спілки художників України.

Першою книжкою, що зачарувала мене, був "Кобзар" Тараса Шевченка з кольоровими ілюстраціями лауреата Шевченківської премії Василя Касіяна. Мені було 14 років — 1961 року в школі до 100–річчя з дня смерті поета оголосили конкурс дитячого малюнку, присвячений Шевченкові. Я намалював портрет Шевченка та Катерину, що йде в завірюху зимової ночі, і посів на конкурсі призове місце.

Я настільки був захоплений ілюстраціями Касіяна, що наслідував його ґрафічний почерк. Малював акварельними фарбами, а потім пропрацьовував деталі малюнку коричневою тушшю металевим пером учнівської ручки, якою я писав в шкільному зошиті.

Пізніше, вже студентом третього курсу, я поклав собі перейти на навчання з факультету промислової ґрафіки до Київського художнього інституту на факультет книжкової ґрафіки. Приїхав з малюнками студентськими до інституту і чекаю на завідувача кафедрою. "Ось–ось, — каже секретар, — він підійде". Нарешті увійшов сам Василь Касіян. Я був настільки схвильований, що ледь зібрався з духом.

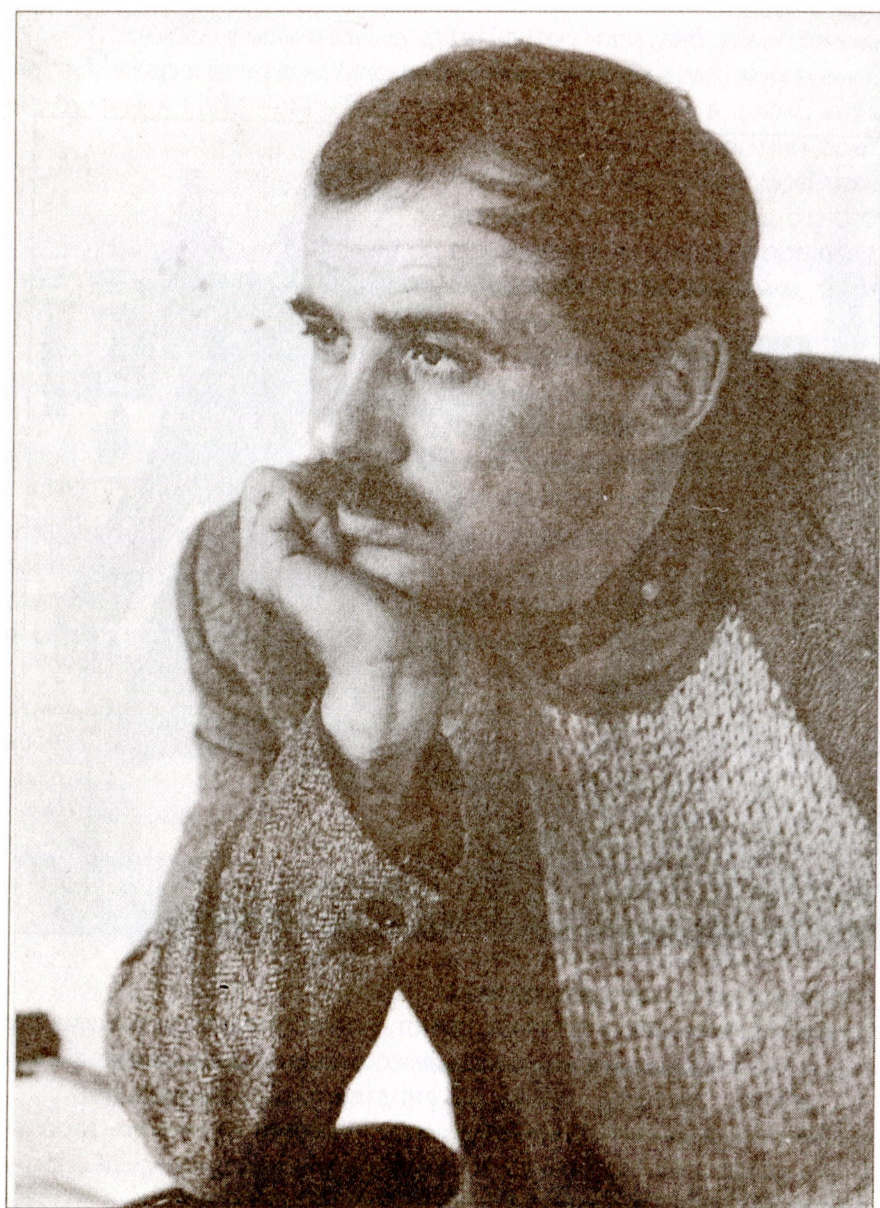
Сивий, дуже охайний академік подав мені руку, зняв кожуха. Я розклав свої малюнки, акварелі, ґравюри. Він розповідає, що викладав у Харківському художньому інституті, коли Харків був столицею України, пригадує знайомі прізвища професорів, котрих і я знав. Розглядає уважно кожен мій малюнок, делікатно підказує, що удосконалити. Коли передивився малюнки, дав згоду взяти мене переводом на відділення книжкової ґрафіки. Я був дуже щасливий. На прощання він потис мені руку і сказав зворушливі слова: "Малюйте тільки те, що Вам дуже дороге і не дає жити і спати". На жаль, доля не дала мені перейти до нього на навчання...

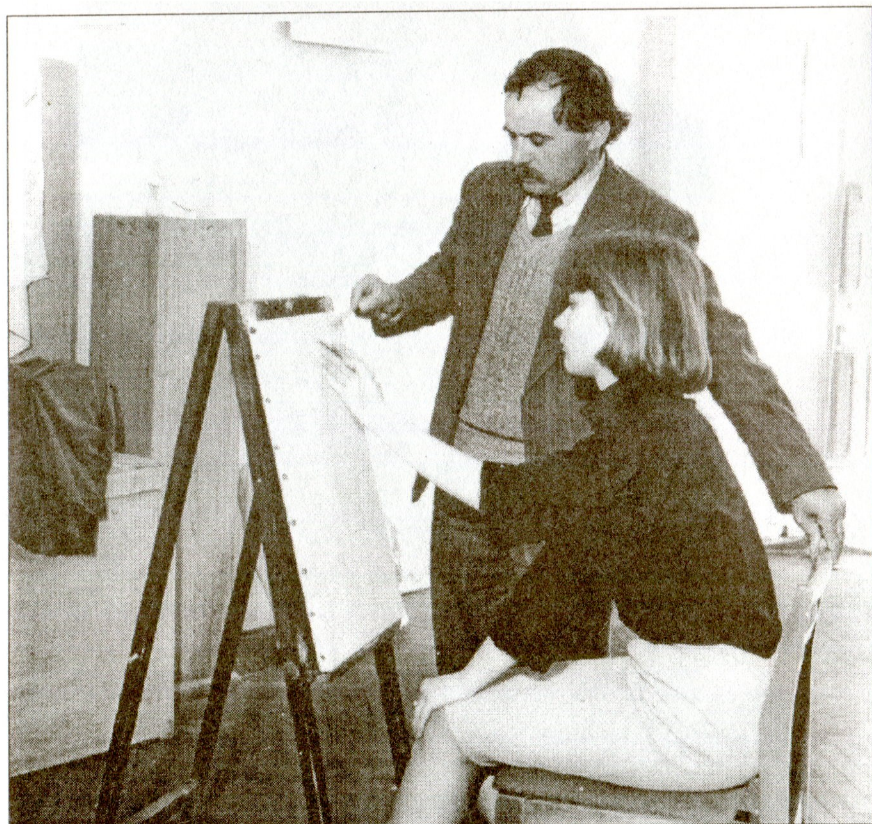
В дитинстві я був закоханий у творчість ілюстратора книжок Павла Басманова. Зібрав майже всі книжки, що він проілюстрував. Вже після закінчення інституту поїхав до Петербургу і зустрівся з Басмановим. Наші зустрічі, творче спілкування дуже збагатили мій мистецький потенціал. Я і сьогодні звертаюся до його творчості, що заворожила мене ще в дитинстві. Басманов для мене — найдорожчий вчитель кольору, світосприймання, духовності.

Давно відгомоніли роки дитинства, студентства, пора юності, але і зараз згадую, відчуваю ті часи як найсвітліші і найяскравіші в житті, і часто поринаю в спогади про них.

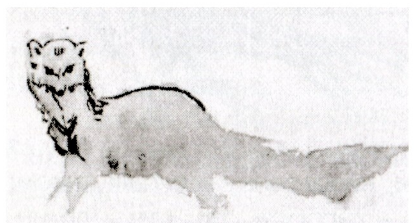
ЗИМОВІ ДНІ

Школярем я любив взимку стати на лижі і піти глибокими снігами на гору в Карасівські яри. Мисливські лижі, широкі і довгі, яких колись не було ні в кого, — ні у моїх товаришів–сусідів, ні в школі, мені подарував мій двоюрідний брат Євген Клименко. Синам моєї тітки Галі ці лижі перепали від одного приїжджого мисливця на прізвище Зайцев. Як я тоді визначив, були вони вистругані з ясена.

Стомлений катанням з гір в Зрубанці та в Карасівських ярах, я клав лижі на плече і уважно розглядав на сонці їх гладеньку від ковзання по снігу поверхню. На жовтуватому, як глина жовта в ярах, тлі лиж вирізнявся ґрафічний малюнок темно–коричневий, що нагадував мені то загадкові знаки, подібні до стародавніх єгипетських написів на папірусі, то смужечки різної товщини, як розлив річки Уди навесні з незатопленими острівцями на луках.

Тут ніби вимальовувалися гори, небо, озера, поверхня планет Землі, Марсу, Венери. Я це бачив на науково–фантастичних малюнках в книжці, яку брав у районній бібліотеці. Візерунок на поверхні лиж бентежив мою душу, збуджував уяву і фантазію. Як любив я в дитинстві помріяти, наприклад, про те, як десь далеко-далеко, в невідомих лісах зросло чудове дерево ясен! В ті щасливі дитячі дні я фантазував і вірив, що виросту і побуваю в подорожах у різних куточках Землі, буду роздивлятися Землю з ілюмінатора літака, як сокіл розглядає мої яри з хмарної височини.

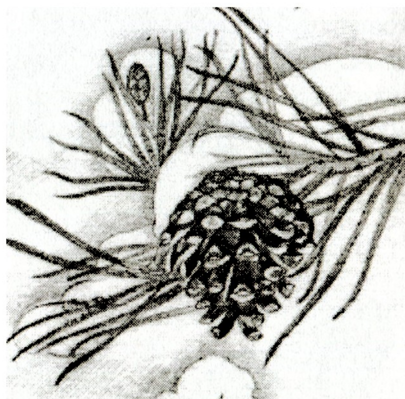
Вертаючись після катання на лижах додому, завітав до Карасівського лісу. В зимовому лісі тихо і затишно. Розглядаю навколишні дерева. Милуюся сережками на ліщині. Я розумію, що сережки зацвітуть навесні, з цих ніжних сережок створяться в твердій шкаралупі чудові горішки. Бачу дуб, вкритий зеленим листям, а на іншому воно вже осипалося — пробую це зрозуміти.

Сліди на снігу. Ось великий слід — мабуть, слід вовка. А там стежину перетинають лисиччині сліди, їх впізнаєш одразу. Йду по слідах і знаходжу підтвердження — на снігу розкидане пір'я невідомого мені птаха. Отже, лисиця, виходить, спіймала зненацька птаха, що ховався під кучугурою снігу...

Беру пір'їнку, милуюся забарвленням: кольори на пір'їнках не яскраві, а приглушено оранжево-брунатні, чергуються з чорними розводами та білими і жовтуватими вкрапленнями. Ніжні відтінки розтяжки — від ніжно коричневого поступово переходить колір до глибоко-чорного. Замислююсь, як природа створила таку довершеність кольорових відтінків. Як може природа і що таке Природа? "То Бог створив таку красу," – говорила мені мама.

Отже, ці пір'їнки мені потрібні, щоб спробувати акварельними фарбами покопіювати, ухопити секрети краси. Забираю до своєї коробочки на пам'ять — буду розглядати, лежачи на печі в напаленій хаті.

Йду далі. Ось зайці об'їли молоді гілочки дикої яблуні — навколо багато заячих слідів. Пух зайця зачепився за колючки терну. Беру в руки, розглядаю забарвлення, тепло пуху зігріває мою долоню і гріє душу — радісно мені.

Сонце сідає за гору і ніжний рожевий колір лягає на сніг поміж густо- бузковими тінями дерев. Чути дзвінкий голос синички в заростях терну, її бадьорий спів додає лісові особливої чарівності.

Як цікаво розглядати сухі трави, наполовину засипані снігом! Пізнаю: це був лісовий дзвіночок, це — папороть, там далі — полин, кінський щавель на галявині. Деінде лишився морожений терен, спробував — смак приємно терпкий.

Мою увагу привертає дупло в старезному дубі — в ньому видно стеблини з гнізда якогось незнайомого птаха. Мрію, уявляю — цей птах тепер далеко-далеко в теплих краях, десь в Африці, або в Індії...

Приємно згадувати літо в зимовому лісі — пам'ятаєш, як влітку на тій галявині знайшов велику суницю, на цьому дереві сидів одуд — саме на цій сухій гілці... Тут під дубом знайшов жука-рогача і милувався його

великими красивими рогами, блискучим темно–брунатним кольором.

В моїй дитячій колекції, зібраній влітку, є і жовта засушена квіточка, і блакитна в цяточку шкаралупа пташиного яєчка, і синьо-чорний жук, і коричнево–жовтогарячий зі синіми смужками метелик, і кольорові камінчики та різноманітні річкові черепашки, знайдені на річці Уди. А це — черепашки морські. Я не бував тоді на морі, і черепашки ці знайшов в насипах черепашнику поруч зі залізницею, коли їздив на велосипеді на річку до Савчиного мосту купатися (розпитував старих людей — кажуть там втопився Савка).

Згадав у зимовому лісі річку Уди і захотілося побувати на скутій кригою річці біля Савчиного мосту.

Поїду колись туди в неділю на лижах,— надумав я.

ДУМКА ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Одного зимового дня я взяв зі собою хліба, сала та цибулину, став на лижі та й поїхав.

Сніг трохи влежався — лижі не вгрузають і швидко ковзають по сніговій товщі. Ніби сніг як сніг, білий і все, але на поверхні снігових наметів яскраво виблискують ніжні його кристали, як безліч скляних колючечок, що під променями сонця переливаються найніжнішими кольорами.

Поїхав я з дому понад залізницею у напрямку до Бійні, що на околиці Золочева — декілька будівель. Там здають люди худобу, хто кабанчика, хто бичка. Здають і одразу ж отримують гроші — так негайно потрібні вони хазяїну.

Здалека бачу: яскраво–білий сніг вкритий хустиною чорних плям. На сніг викинули нутрощі тварини — то й злетілися туди круки з далеких лісочків.

Крукання великого чорного гайворона нагадало мені малюнок з недавно прочитаної книжки. Там було зображене поле після битви: воїни лежать вбиті, валяються щити, мечі, луки. Кружляють круки. На великій скіфській кам'яній бабі сидить крук, розкрив дзьоба і кричить.

Коли бачиш цього птаха — одразу перелітаєш думкою — а як воно було колись, триста та й більше років тому в цих лісах? Адже збереглися кургани–могили на полях побіля Золочева. На один з таких курганів вийшов навесні, сонячного березневого дня. На курган, насипаний на

найвищій точці. І побачив я навколо села, долини, ліси, поля. Стародавні воїни бачили з курганів все навкруги.

Тут біля села Ямного чомусь мені в юності так привиділося, що князь Ігор з військом переходив вбрід річку Уди. Ми тоді в школі вивчали поему "Слово про Ігорів похід".

Наш вчитель Лисенко Андрій Гаврилович, що викладав літературу, був дуже талановитим педагогом. Він прищепив мені любов до книжки. Пізніше, вже дорослий, коли я робив серію малюнків до "Слова про Ігорів похід", — довідався з книжок відомих істориків, що хоча під час походу Ігора ще й не було Золочева, але військо Ігора переходило вбрід ріку Уди десь якраз поблизу нинішнього Золочева.

Я з радістю відкривав для себе минуле, загадку курганів–могил біля Ямного й далі в напрямку від Ямного. Зустрічаються могили й біля хутору Дованки в напрямку Козачої Лопані — це саме там, де, на мою думку, йшов Ігор з військом.

Коли я стою на високій горі біля Ямнянського лісу і дивлюся на широкі простори лук навесні — розлилася річка Уди, дивлюся як летять з вирію дикі гуси, та знову і знову згадую Слово. Автор Слова описує події ніби з висоти пташиного польоту — і я бачу, як пролітає одинокий сокіл, чи сіли перелітні лебеді на розлив ріки Уди.

Коло Бійні стоять уздовж залізниці старі клени. В одному з кленів помітив дупло вгорі і згадав — влітку тут жила сім'я одудів. Цей птах завбільшки з голуба, жовтогарячий з чубом і чорними та білими пір'їнками — моя мрія. Коли я в ранньому дитинстві вперше побачив цього птаха у Карасівських ярах, серце моє закалатало від захвату таким вперше побаченим казково рідкісним птахом. У цих ярах не було старих дерев, в дуплах котрих птахи могли б звити гніздечко. Ото ж цей одуд прилетів до яру зі сусіднього села Зрубанки — там були садки, старі дуплясті груші і яблуні.

Їдеш на лижах і згадуєш літо. Гарно мріється наодинці — ніхто не відволікає твоєї уваги.

СВЯТ-ВЕЧІР

Прийшло Різдво. В теплій хатці мого дитинства червоніє розпечена плита — гарно горять в пічці дубові і вільхові дрова.

Мій батько привіз перед Різдвом із далекого лісу ялинку. Своїм конем в селянських санях він їздив по неї до далекого лісу, для мене, маленького, ще невідомого. Я не міг знати, де він знаходиться, бо навкруги Золочева немає жодної сосни чи ялини, але знав з розповідей батька, що є соснові лісочки коло села Довжка, де колись жив князь Голіцин.

Ялинка вже в хаті, ще й сніжок примерз до гілочок. Запахло чудо ялинкою — це пахощі мого дитинства. Сніжок падає, намело великі кучугури–сніги, а в моїй рідненькій хатці диво казкове — ялинка. Я, ще маленький хлопчик, допомагаю батькові закріпити ялинку в дерев'яній

хрестовині у великій кімнаті, де в кутку висять дві ікони — "Божої Матері" і "Святого Миколая".

Ми з мамою вбираємо ялинку. Ось картонне янгелятко, красиво розмальоване — старовинна ялинкова прикраса. Трохи нижче — позолочений горіх, пахучі яблучка, жовті та червонобокі, далі — горіхи, бублички і цукерки, ялинкові різні іграшки.

— Мамо моя рідненька, матусю любима, родом із Оксенівки, що поруч із Золочевом!

Стоїть на столі горщик куті, поряд пучечки сухого запашного чебрецю.

Тато пішов до хлівів — до коня, до корови, щоб цього вечора дати їм по шматочку хлібця та запашного степового сіна багатенько — хай і їм буде вечеря святочна.

Я сиджу біля віконця, дивлюся на вулицю, названу ім'ям славетного Богдана Хмельницького. Проїхали одні сани, другі, з соломою, чи з сіном поїхав чоловік на околицю Золочева, на Вовки. Бачу з вікна вдалині Плоский ліс. Він далеко від нас, але все гарно видно. Вечоріє.

Виглядаю у віконце на небо, чи з'явилася вже перша зірочка.

Вийшов надвір — зоряне небо, снігу навалило вдосталь, сніжок з вітром крутиться по подвір'ю. На даху моєї рідної хати лежить багато снігу, з димаря йде дим. Радіє душа цього особливого свят-вечора.

Збираюся розносити вечерю. Мама дає до торбинки мені кутю та пиріжки. Я йду з товаришами вітати сусідів з Різдвом: заходимо до хати і вітаємо сім'ю з Різдвом простенькими віршиками, яких навчилися від старих людей. Нам за привітання кидають до торби пиріжок, пряник, цукерки, інколи й грошики.

Вертаюся з повною торбою ласощів до теплої хати і поринаю в терпкуватий запах сосни. Мама рада, що я привітав сусідів і родичів.

Вона вже застелила стіл до різдвяної вечері. Скільки ж тут смачного! Сідаємо до столу, тато з мамою випивають по чарочці, я вечеряю, потім випиваю кухоль пареного в печі молока. Коричнева шкуринка в глечику з молоком незабутня за смаком, ніжна, добра, молоко жовте, запарене в печі. А ще й різдвяні калачі — медовий і маковий.

Лізу на піч. Долівка на печі гаряченька, тут лежить кожух — лягаю на нього, роздивляюся. В цегляній стінці печі — прямокутник якихось металевих дверцят, а дверцята ці, щоб не відчинялися вони, тримає замість засувки простенький ножик старовинний. Я бачив, як мама перед біленням щіткою печі трусила сажу —відчиняла ці дверцята і вибирала звідти чорну–пречорну сажу.

Стіни полупані трішки. В цих тріщинах виявляються різні зображення, ніби хтось їх намалював. Ось, схоже, ніс, очі, чоло і кучеряве волосся діда, а там в кутку — гори, долини і тече річечка невеличка. Сам собі пояснюю — мама білила стіни щіткою, з ніжної липової кори потекла крейда з водою і вийшла річечка. І ніякого тобі пензлика — маже мама, а виходять такі картинки чудові. Правда, не кольорові, але гарні.

Мені не спиться, прошу маму влізти до мене на піч. І говори, мамо, про життя при цареві, про цікаві історії, що розповідала тобі бабуся. Мама з радістю розповідає, як воно було, коли вона була маленькою дівчинкою.

Це — незабутній вечір мого дитинства.

КАЛИТА

Вже пізно. Мама і тато поснули, а мені не дають заснути враження Свят вечора і мамині спогади. Гарно лежати на печі — тепло, тільки гуготить–стугонить в димарі та десь далеко на вулиці гавкає собака. Ніч надворі, вітер гне гілки клена біля нашої хати, бачу в краєчку віконця, як віхола мете сніг.

Згадалася казкова розповідь одного діда, що проїжджав через Золочів, як десь там у них на Черкащині, де народився наш Тарас Шевченко, святкують свято Калити. У нас в Золочеві такого не було. Вже дорослому мені розповідав про це ж і мій товариш Іван Гунько, що теж з Черкащини.

Буває це взимку. Увечері сходяться до однієї хати всі разом хлопці

і дівчата для кусання "калити". Калита — це великий корж з білого борошна, випечений в печі, рум'яний і з медом, прикрашений згори сушеними вишнями. Тісто на калиту місять всі дівчата.

Посередині калити – дірка, через яку протягають червону стрічку, потім підвішують калиту високо під стелею посередині хати. Щоб дістати парубкові зубами калиту, треба добре підстрибувати.

Біля калити стає вартовий хлопець — "Калитинський". Він тримає кінчик стрічки в руці і підтягає чи опускає трохи нижче калиту. Хлопці підстрибують, декому вдається вкусити трішечки калити, та Калитинський знову стрічкою підіймає калиту вище.

Стрибали, втомилися. Забава кінчається, калиту знімають і ділять порівну. Дівчата шматок одержують безкоштовно, а кожен хлопець мусить щось заплатити. По цьому всі сідають до накритого столу і вечеряють...

Тепло печі зморює мене, кінець спогадів стає подібним до марення — і я засинаю. Приснився мені гарний сон, ніби скриня, що стоїть у нашій хаті, це скриня ще моєї бабусі, і повна вона всякого добра. А головне — там я знайшов красиву коробку з різнокольоровими фарбами, а ще одна коробка — кольорові олівці, найбільший набір. Я такий бачив у однієї дівчинки в школі — їй прислала тітка і з самої Канади.

Вранці ще в ліжку я обміркував свій сон і сам собі подумав — буду художником — все, що мені дороге, малюватиму. Все, що бачу навкруги, чи почую від розумних людей.

ЗОЛОЧІВСЬКА МИНУВШИНА

Мій дядько Степан – батьків брат – працював за грубника в нашому Будинку культури. Перед війною, після якоїсь "цирульної історії", він загримів до тюрми, мив золото на Колимі, звідки повернувся 1954 року. Будував хати родичам, мешканцям Золочева — був на всі руки майстер.

Я часто заходив після школи до нього в кочегарку. Пообідаю з ним, залишу портфеля, а потім ми разом йшли дивитися художній фільм, що привозили з Харкова. Передивилися багато фільмів. Наші улюблені місця – на гальорці. Ця передреволюційна будівля була гарно збудована, як у великих містах театри — з балконами і гальоркою, тільки наш — в мініатюрі. Батько мені розповідав, що перед революцією в Золочеві в

театрі працювали освічені люди, вчителі — Яншин, Бідило, стара золочівська інтеліґенція. У них були гарно поставлені голоси, акомпанували талановиті музиканти.

За мого дитинства уже всього цього не було й сліду. Театр став кіно–клубом Революція змела буревієм не тільки церкви в Золочеві (залишилася одна) та в навколишніх селах, але й поміщицькі маєтки, палац князя Голіцина в селі Довжик. Вітряки, хатки–мазанки, старі кладовища зі скульптурними надгробками — ніщо не збереглося.

Наїхали до Золочева перед війною і по війні незрозумілі мені люди з різних кінців "нашей необъятной Родины" і почали заляканих мешканців Золочева, що залишилися живими, нахиляти до своїх поглядів на життя. Не зрозуміло — де і в яких краях вчили їх уму–розуму.

Так і став наш Золочів і навколишні села без історії — "ніякі". Як тисячі інших селищ невиразних, зі стандартними будинками культури, магазинами і житлами бетонними і бездушними. Де нема ніякої архітектури — стіни і вікна та нудні однакові дахи.

Та це зараз так. А колись — коли був школярем, я бачив українські хатки–мазанки під соломою, допомагав дорослим крити хати соломою, змоченою в глині. Малював вітряк в селі Ямному. Були живі хутірки зі своїм побутом селянським. Душу гріли такі села та хутори, я завжди намагався побувати в них.

Ніби чула дитяча душа: приглядайся, Миколко, невмілою рукою замальовуй до свого шкільного альбому ці хатки, млини, садочки...

Всього цього не стало, поки я вчився в місті, їздив країною, одне слово — набирався розуму. Приїхав і зойкнув. Замість хутора — зорані трактором могутнім всі городи. Вулиця — ані хатки, ані млина, ні клуні, ні журавля колодязьного, ні вітряка нема. А осокори, верби де старезні, де груші розлогі зі солодкими грушками на землі, де стільки ос було гудучих!.. Такі були вишневі садочки, в яких відрами збирали вишні, а потім налітали наприкінці літа зграї шпаків і доїдали на верхівках зморщені від спеки чорні вишні. Всі дерева вишневі, грушеві, яблуні чудових старовинних сортів — все бульдозерами було з корінням згорнуто на луки. А люди продали дерев'яні залишки хат на дрова та й виїхали хто куди...

Людей місцевих не лишилося.

БІЛЯ КРИНИЦЬ

Йду Карасівським яром. Згадую.

В ярах "Лисицях" коло Оксенівки у вологій балці була криниця з джерельною водою.

То була диво–криниця. Мама розповідала, що вона пасла в цих ярах зі сусідськими дівчатами та хлопцями щоліта корови. У спеку набереш з криниці джерельної води — п'єш і здоровієш.

При криниці був вкопаний величний дубовий хрест, на ньому прикріплена ікона Божої матері і вишиваний рушник на хрестовині. Ніхто не чіпав цю красу. Чиясь дбайлива рука уквітчувала його вінком степових яркових квітів.

З ранньої весни, ціле літо і до пізньої осені діти–пастушки пили воду з криниці. Якось восени мама, ще дівчинка, пішла набрати водички, дивиться — старенька бабуся стоїть біля криниці. Помолилася бабуся, напилася водички та й каже Марійці, що сьогодні свято Здвиження. Це свято осінніх проводів птахів до Вирію, воно супроводжувалося молитвою до душ померлих, яким птахи передають звістку голосами з небесної височини від живих родичів, їхніх нащадків. Бабуся пішла. А коли ввечері діти гнали корови додому, то летіли клином через яри Лисиці журавлі і жалісно курликали. Марійка згадала розмову з бабусею і перехрестилася услід журавлям.

А з криниці маминого дитинства тече джерельна водиця, тече влітку, тече взимку, і в люті морози не замерзає. Божественна природа, яку знаєш і любиш з дитинства. "Жива вода", – говорила моя мама, коли згадувала цю криницю, і душа її наповнювалася радістю.

Під горою, під кручею зеленої глини коло річки Уди була ще одна криниця з дубовим зрубом з цілющою водою, яку люди назвали Рожена криниця. Старі люди оповідали, що вода ця зцілила порубаного чоловіка. Спочатку чоловік взяв грудку вологої землі і приклав її до рани на грудях, пробуючи затримати кров. А вийшло так, що зцілила його жива вода.

Кру! — Кру! — Кру! — десь в глибині Ямнянського лісу ворон каркає.

Люди в селах дуже вірили прикметам поганим.

Зустрів у лісі дикого вепра, що перейшов тобі лісову дорогу — тікай додому, бо буде біда, невдача. Пригадую, в Ямному жінка йшла з коромислом і порожніми відрами до криниці. Назустріч їй старенька бабуся і каже мені: "Перейшла жінка тобі дорогу з порожніми відрами — "Пусте — на твою голову" — буде нещастя".

Люди в селах, в хуторах жили, були і приїжджі. Хто став жити по революції чи під час голоду, по війні. Їх називали біженцями. Вони були з різних країв: і зі заходу, і зі сходу, і з півдня. Я був здивований їхніми розповідями про звичаї, що вони принесли з собою, і яких у нас не було. Вони так вірили в погані прикмети, що самі мудрі діди навчали свою онуку чи онука: "Йдеш кудись у справі, то візьми до кишені зубок часнику, гілочку полину або шматок розбитого блискавкою дерева, та щоб ще й обпалила дерево блискавка! Чи то маківку кинь до кишені і шматочок дерева осики з зеленою корою!" А надійнішим від біди і наврочення, що було вдома і що дбайливо берегли — були зуб чи ікло дикого кабана. Якщо це дівка на виданні, чи юнак, то обов'язково враховували, щоб відьма зі свого села чи зі сусіднього не принесла біди, бо не вийдеш заміж чи станеш калікою.

Так заворожувала мене малого ця таїна, така казковість.

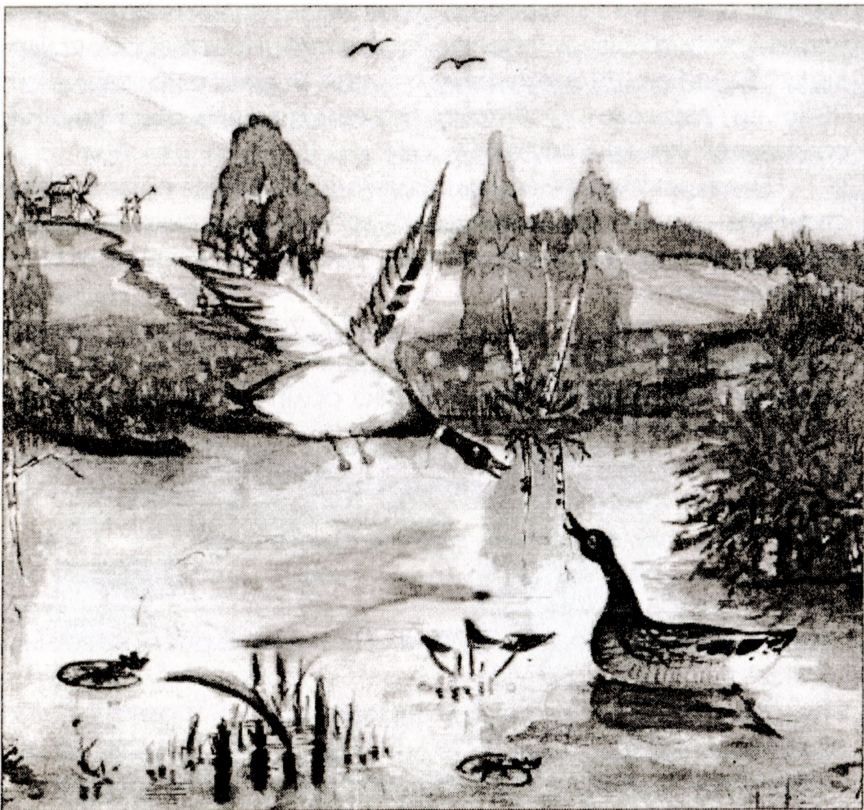
НА БАШТАНІ

Постає в пам'яті, який тут в дитинстві був на сонячних пологих пагорбах баштан — недалеко від села Ямного, ближче до хутора Бутового. Широко розлягався він, до самої річки Уди.

Були на цій річці глибокі місця, з обривистими берегами. Були піщані мілини, чиста водичка — йдеш босий по воді, а невеличкі щучки тікають до глибоких місць.

На горі біля річки ліс. На самій вершині гори росте ковил. Залишки степу. Степом тепер не назвеш цю смугу незайманої степової землі — мій батько називав її "Степок". Спека, а Степок наповнений тисячами звуків.

Трава вигоріла, та скільки тут між травинок коників–стрибунців, як вони цвіркають — ніби сотні коваликів, оркестр скрипалів. У вербах

кують зозулі, плавно кружляє в небі сокіл. Ось він різко падає вниз і, не діставши землі, знову підіймається високо і дуже високо.

Пахне Степок полином, чебрецем. Розмаїття кольорів — то червоненькі травинки, то будяки степові, то синюваті колючки і скільки різних квіточок різнокольорових!

Високі верби, а в тіні курінь. За баштаном широка степова дорога, по ній женуть череду корів на широкі луки.

Примарилося, що в курені сторожа баштану настелена соломка і спить на ній старенький дід бородатий. Борода пожовкла чи то від старості, чи від тютюну, бо він курить міцний тютюн–самосад. Обличчя в діда засмагле. Кремезний, розкинув широко руки в різні боки. Вітру немає. Від діда, як і від поля, віє глибокою степовою тишою і впевненим спокоєм.

За вербами, в заростях очерету, що тягнуться вздовж річки, співає пташечка — очеретянка. Біля куреню на купі соломи підстрибують горобці, один з них заглядає всередину — може крихти хліба загубилися у соломі, коли обідав дід. Горобець так голосно цвірінькав поруч з дідом, що розбудив його. Дід розплющив очі, потягся, встав і вийшов з куреню: "Киш, ви, дармоїди! Ось приготую вам опудало — всі кружалки соняшникові понадкльовували!".

Біля куреню росте велика грядка огірків, а вище під гору лежать стиглі жовті дині — і круглі під назвою "дубійка" і довгенькі — "медівка", як їх називає дід. Ще вище на гору — лежать на сонці смугасті та темнокорі кавуни.

А ось із очерету виходить хлопчик. Довга сорочка навипуск прилипла до спини. Худорлявий, худі плечі і гострі лопатки. Одна штанина розірвана. Штани мокрі і всі обліплені зеленою ряскою. Скидається — це я.

— Дивися, діду, скільки я раків приніс! Є трошки в'юнів, а ще, діду, я піймав оцього великого минька!

— Молодець, Колько. Олійка є, цибулька — ось біля куреню. Підсмажимо рибки на вогнищі і раків зваримо. Сіль є, кріп он там росте. З огірочками молоденькими — буде гарна їжа. А ще у мене в кутку куреню стоїть горнятко медку — заваримо липового чаю. Є й коржики з маком — баба принесла. А зараз давай, зробімо опудало, бо від горобців немає спокою.

Я радію, що будемо робити з дідом опудало. Зробити опудало – це ніби створити на папері смішного чоловіка. Дід взяв товстеньку вільхову палку, копу соломи, старого засмальцьованого картуза й розірваного піджака та штани. Напхали їх соломою.

– А вуса зробимо з очеретяних верхівок–мітличок!

Вийшли на пагорбок, біля смужки соняшників вбили обухом сокири палку в землю і начепили опудало. Вийшов смішний дядько, подібний до цигана, тільки вуса не зовсім чорні.

Дід дуже задоволений:

– От бачиш, Миколко, вийшло гарне опудало – хоч до музею здавай! А тепер ходімо, розпалимо вогнище та будемо готувати вечерю.

ДІДОВА ВЕЧЕРЯ

Пораємося з вечерею.

Від річки війнуло приємною прохолодою. Сонечко спускається над Ямнянським лісом. Воно таке красиве, як велике рум'яне червонобоке яблуко, а поруч хмаринки, не чисто білі, а з ніжним рожево–малиновим відтінком.

Малиновий захід сонця. На небі пасуться навколо сонця рожеві вівці. Сонечко сяде ще нижче за ліс на ніч і ніби заночує в ньому. І вівці теж сховаються в лісі, щоб вовк не напав на них.

– Минулої ночі, – каже дід, – вив вовк у яру під лісом, а йому підвивало вовченя.

На сковороді вже підсмажилася рибка, дід накришив цибульки:

— А ось і раки почервоніли в чавунчику з окропом, зараз будемо вечеряти!

Сонце сховалося за лісом. За очеретом біля річки болітце нагрілося за день. Вода в ньому гаряча — я йшов босий через болітце.

В цей вечірній час заскрекотали у болітці жабки. А в очереті забубніла свою особливу пташину пісню таємнича річна птаха — бугай. З'явилися перші комарі. Дід закурив самокрутку, запах тютюну, своєрідний — лише біля діда такі пахощі тютюну, полину, смаженої риби з цибулькою, з димком. Це пахощі мого дитинства — їх ти будеш, Колько, пам'ятати ціле життя!

Сідаємо вечеряти. Смак риби і раків, яких я сам піймав та ще й дід приготував, — це насолода моїх дитячих днів.

А дід каже:

— Ось, Колько, і цей суботній день закінчується, 1957 рік. Ми ляжемо спати. І птахи різні й риби і всякий звір прожив день — і на відпочинок.

— А що, діду, багато тут птахів, звірів?

— Та їх тут, птахів, сила-силенна, а от звірів — менше. Трохи вовків є та й лисичок по балках і ярах вистачає. А зайці пробігають і по баштані — кавунчик полюбляють, але так не вгризуть. Тільки коли стиглий кавун лусне на спеці, то заєць його не промине — червоний цукристий шматок з'їсть.

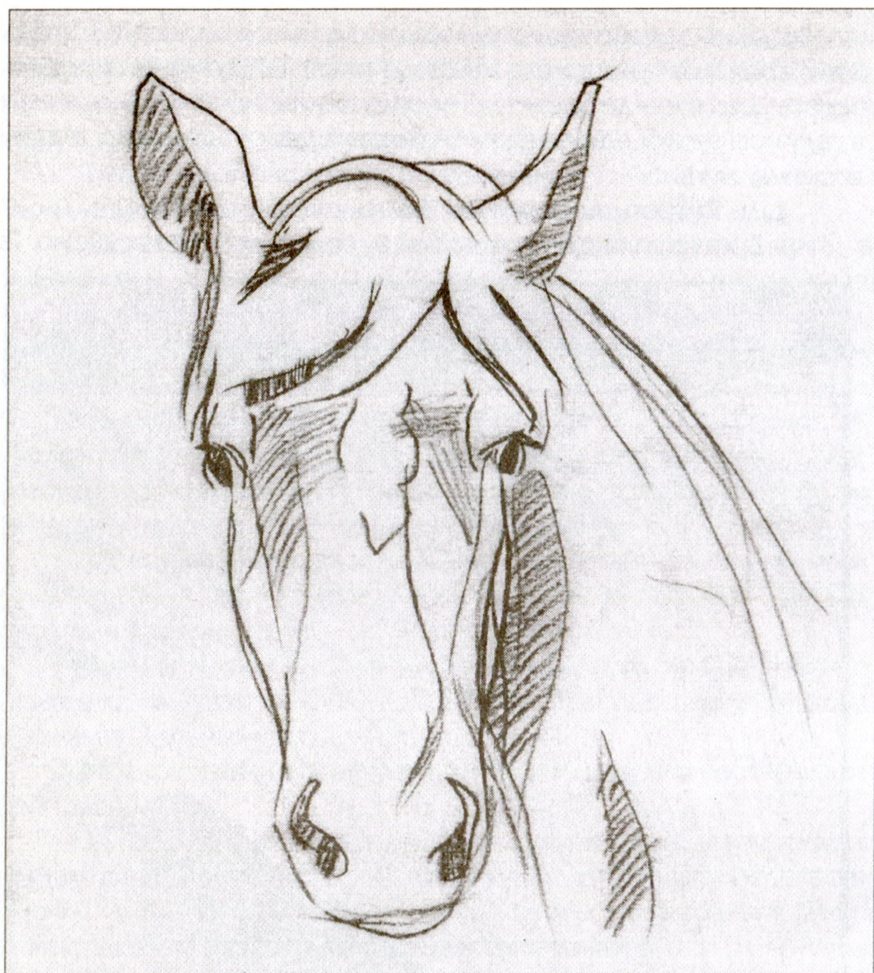

Мені згадалося, як батько колись привіз додому кавуна та й розповів: "Їхав я дорогою повз баштана. Дивлюся, сидить на баштані на пагорбі заєць. Як він мене побачив, то побіг горою, та так швидко, що зачепив крученого хвостика великого кавуна. Той відірвався і скотився з гори аж до самої дороги мені під ноги — тобі в подарунок. Від зайчика!"

— Он кавун лежить в кутку на соломі, – каже дід. – Бери його, Колю, сюди до вечері, я сам відбирав — це має бути найсолодший кавун з усього баштану. Бери ножа, розріж і спробуй.

Тільки но я провів ножем — кавун луснув. Дід каже:

— От бачиш — це особливий кавун, червоний, мов жар, червоний, як сорочка в цигана, циганського Барона — найголовнішого цигана в циганському таборі.

ТРАВИ ДИТИНСТВА

Лежу в траві, корова пасеться в ярах Карасівських. Вдивляюся у блакитну безодню – трави тягнуться аж до неба. Квітують всі польові-степові квіти – запах ніжний, гудуть бджоли.

Ось сів на квітку великий джміль. Стеблина не витримує такого важкого несподіваного гостя, згинається і торкається до землі. Джміль забрав нектар-медок і полетів далі. Мені, юному художникові, дуже цікаво роздивлятися всю цю райську літню красу.

До моїх вух долинає гомін дідів, що разом зі мною пасуть корови. Від мудрих дідів чув спомини їхнього дитинства: "Бджілка своїх діточок веде та розпитує — де будемо, дітки, зиму зимувати, літо літувати. У пана в саду нові вулики — носіть, дітки, солодкий медок, а я, стара, жовтий воск буду ліпити..."

Діди згадують, як святкували ямнівці свято пророка Іллі:

— Було на Іллю. День жаркий, вітру немає — спекотно, душно. Та

ось з–за Ямнянського лісу суне синя хмара — де і взялася. Загримів грім — дідусь каже, то пророк Ілля оглядає день свого свята. А бабуся Горпина пояснює, що Ілля там у небі розвозить малим дітям калачики з маком в меді. А гримить Ілля — то колеса його так гримлять.

Ямнянський ліс весь заріс біля річки ліщиною — старі люди кажуть: "Коли на день Іллі гримить грім — то вродять лісові горіхи".

Настане свято Спаса — достигнуть лісові горішки ліщини у Ямнянському лісі. Старі люди на Спаса казали: "Спас дикі грушки в лісі тряс. Спас взяв мішечки, пішов до лісу горішки трусити". Старий дід Омелян пас у лісі корівки та й приказував: "Спас кози пас, з мішечком пішов по горішки, а гадюка обвилася коло корівчиної ніжки". На Спаса в лісі стільки всього вродило: грушки, яблука, гриби, лісові горішки... А ямнівці так в старовину любили ліщину, що казали: "Підемо до лісу, назбираємо повні мішечки горішків, ліщенята — солодкі зернята. Сам гам — бабі не дам, циганка прийде — і їй не дам!"

Любив я в дитинстві свої місця дитячі, свій край — свій рай. Скільки було перепелів! Женеш череду повз поля стиглої пшениці — злетіли перепели з пшениці: "пуль–пуль" — перекликаються.

А які чудові луки біля річки Уди! Я з батьком часто бував на сіножаті. Пригадую, під горою косив дід, той казав: "Кого дощ викупав, вітер виколисав — довго жити буде".

Знали старі люди цілющі трави, збирали їх і нам, дітям, розповідали про трави і квіти.

Пам'ятаю квіточки волошки — це цар–зілля. В Україні дівчата завжди вплітали сині волошки з колосочком жита у віночок. Дівчата посплітають віночки — і їхні обличчя стають такі гарні, ніби вони з'явилися із казки. Співають дівчата пісень, а знали вони їх багатенько!

Народився я саме на Івана Купала — то з дитинства пахощі любистку любі мені, чарівно казкові. Маґічна рослина. Запам'ятав зі слів старих людей, що любисток відвертає злих духів, це — приворотне зілля.

В моїх спогадах любисток викликає картину зоряного літнього вечора: стоїть біла хатка під соломою край села, біля вікон цвітуть мальви, а в хаті мама купає маленького хлопчика в любистку. Далі за білою хаткою, освітленою місяцем, на вигоні хлопці та дівчата співають біля купальських вогнів. Під горою тече річечка Уди, верби посхилялися до неї. Стежиною до річки йдуть дівчата, кожна сплела по віночку з волошок, любистку і чебрецю. Дівчата пускають за течією річки свої віночки.

Коли я був малий, то бабуся–сусідка говорила: "Малий є малий – до роботи слабий. Підростеш, Колю, за рочок – будеш гарний парубочок!"

Перша любов пов'язана зі словами, що я чув від наших дівчат: "Чи ти в любистку купався, що ти мені сподобався?" Вечір пам'ятаю, зоряне небо, пахощі любистку п'янять своєю духмяністю... Чарівні зорепади...

Любисток старі люди називали зіркою. "Любисток, любиста, любця, люби мене!"

Цієї пори на пагорбах цвіте чебрець. Війнуло чебрецем з поля. Пучечки чебрецю мама прив'язувала до дверей, вікон і казала, що вони відвернуть лихо від нашої хати. Називали ці диво–квіточки по–різному: у нас — чебрецем, в інших селах — чебричком, чебринцем, чуберкою...

В нашій хаті клечальної суботи свіжопомазану долівку вктеляли чебрецем, любистком, канупером та м'ятою. Ставала хата казковою.

Тихий лагідний теплий вечір. На нашій вулиці біля хати діда Мирона палає купальський вогонь, і ми, діти, кидаємо до багаття чебрець. Густий духмяний дим обгортає нас і здіймається догори... Згорає в багатті чебрець і його запах нагадує магічний дух старовини.

Пахощі незабутні, пахощі мого дитинства...

“БІЛІ ЛЕБЕДІ”

аркуш зі серії ґравюр “Українські ліричні пісні”
(Дипломна робота, 1972 р., м.Харків)

Ліноґравюра 30х30 см. Експонувалася на виставці дипломних робіт студентівхудожніх вузів СРСР (1977 р., м.Ленінград). Місце зберігання — Художній музей м.Нукусу (Каракалпакія, Республіка Узбекистан)

“МАМИНІ РУКИ”
(“ЧОРНОБРИВЦІ”)

аркуш зі серії ґравюр “Українські ліричні пісні”
(Дипломна робота, 1972 р., м.Харків)

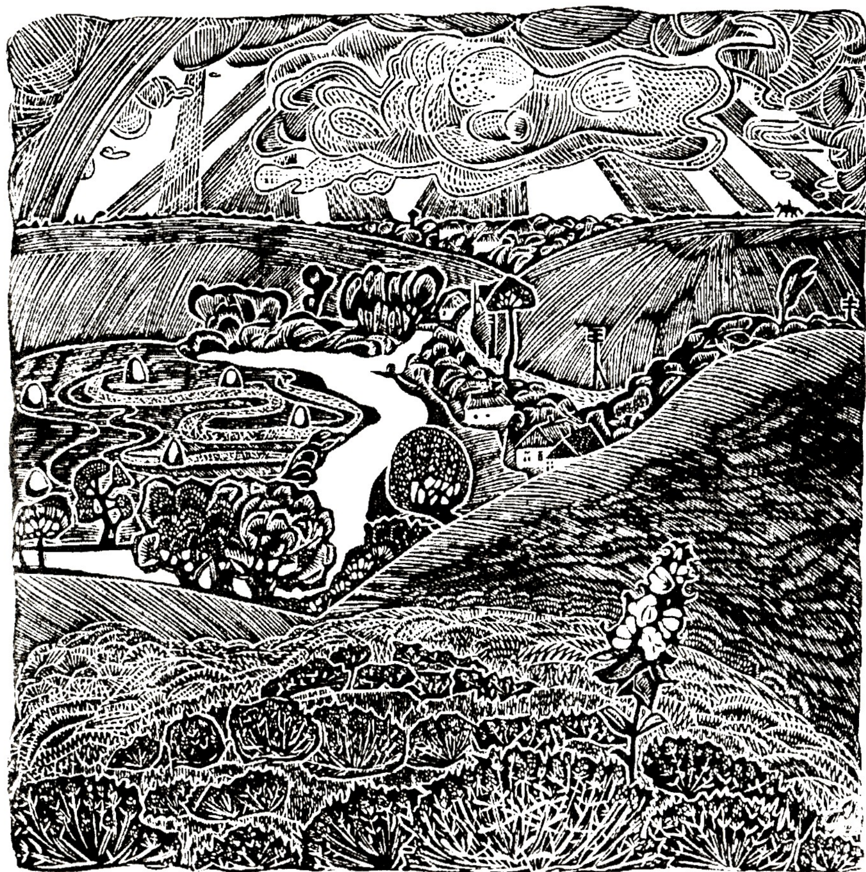
Ліноґравюра 30х30 см. Експонувалася на виставці дипломних робіт студентівхудожніх вузів СРСР (1977 р., м.Ленінград). Місце зберігання — Художній музей м.Нукусу (Каракалпакія, Республіка Узбекистан)

“ЯСЕНИ”

аркуш зі серії ґравюр “Українські ліричні пісні”
(Дипломна робота, 1972 р., м.Харків)

Ліноґравюра 34х34 см. Опублікована у ґазеті “Советская культура”, 1973 р. Місце зберігання — Художній музей м.Нукусу (Каракалпакія, Республіка Узбекистан)

“ЧЕБРЕЦІ”

аркуш зі серії ґравюр “Українські ліричні пісні”
(Дипломна робота, 1972 р., м.Харків)

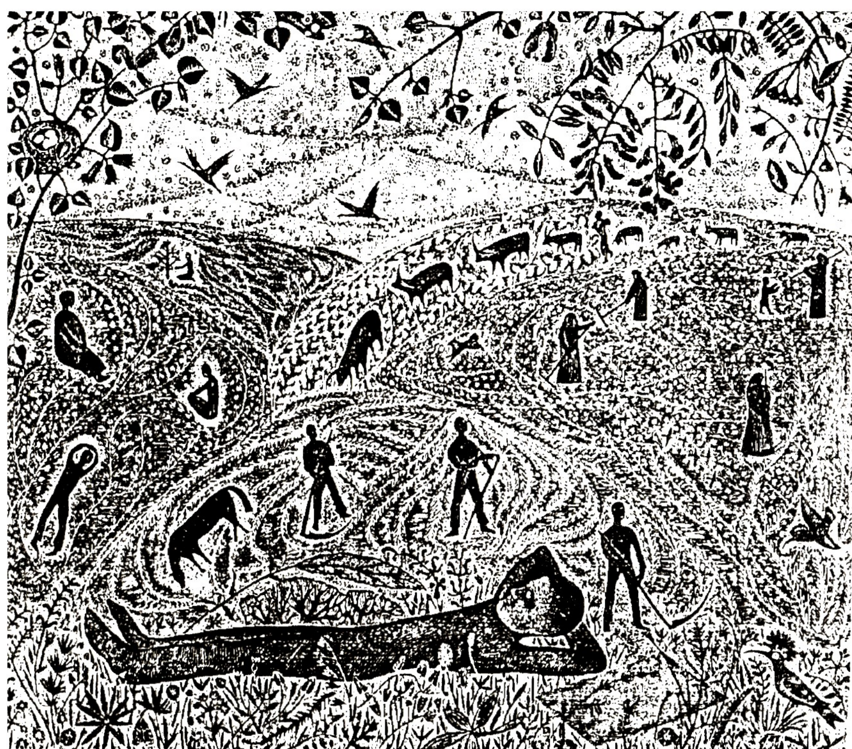
Ліноґравюра 34х34 см. Опублікована у журналі “Радянська жінка”, 1976 р. Місце зберігання — Художній музей м.Нукусу (Каракалпакія, Республіка Узбекистан)

“ЛЕЛЕЧЕНЬКИ”

аркуш зі серії ґравюр “Українські ліричні пісні”
(Дипломна робота, 1972 р., м.Харків)

Ліноґравюра 34х34 см. Опублікована у журналі “Уральский следопыт”. Місце зберігання – Художній музей м.Нукусу (Каракалпакія, Республіка Узбекистан)

СНИ ДИТИНСТВА В КАРАСІВСЬКИХ ЯРАХ

(1976 р., м.Суми)

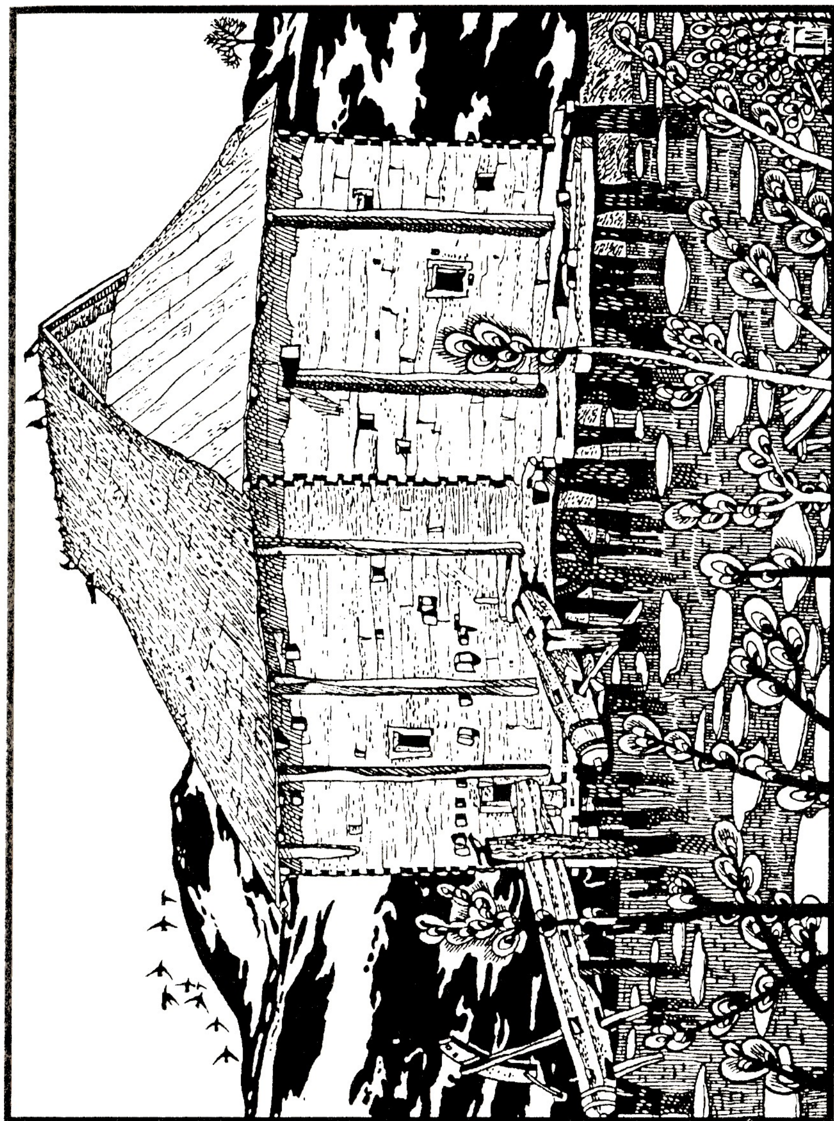
Ліноґравюра 40х60 см. Експонувалася на виставці молодих художників (1976 р., м.Москва). Опублікована у ґазеті "Комсомольская правда", 1976 р. Місце зберігання — Спілка художників Росії, м.Москва, приватна колекція А.Івкова, м.Харків

САМОТНЯ ДЗВІНИЦЯ

(1980 р., м.Золочів)

Туш, перо. 19x26,5 см. Експонувалася на персональній виставці до 800-річчя "Слова про Ігорів похід" (1988 р., м.Москва). Місце зберігання — приватна колекція (Польща)

ВОДЯНИЙ МЛИН НА РІЧЦІ ВОРСКЛІ

(1979 р., м.Суми)

Туш, перо. 30x22 см. Експонувалася на персональній виставці до 800-річчя "Слова про Ігорів похід" (1988 р., м.Москва). Власність автора

КОЛИСЬ НА ГОРІ ЦІЙ РІС ДУБ–ВЕЛЕТЕНЬ

(1987 р., м.Золочів)

Туш, перо. 29x23 см.

СИЧ. ВЕЧОРІЄ, ЗАВТРА РІЗДВО

(1982 р., м.Харків)

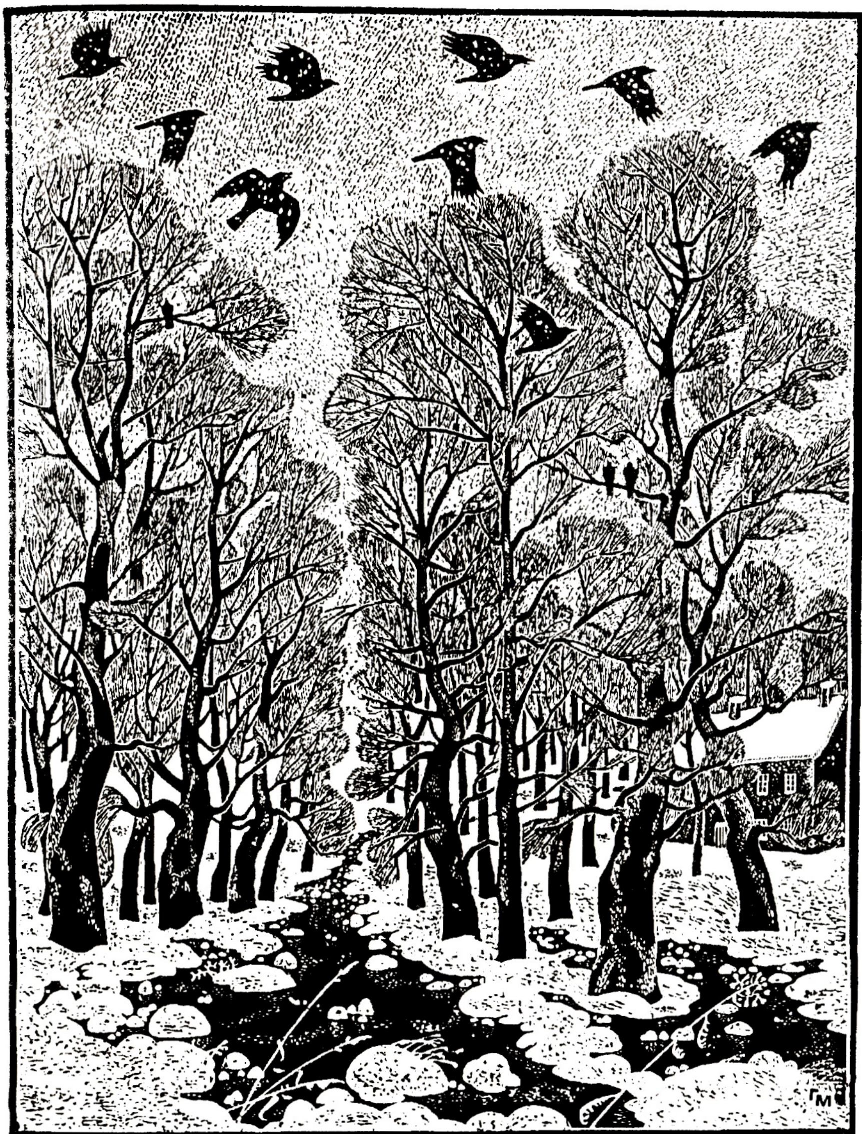
Туш, перо. 22x29 см. Експонувалася на XI міжнародній виставці "Bienпale ілюстрації і книжкової ґрафіки" (1984 р., м.Брно, Чехія). Місце зберігання — приватні колекції А.Івкова, М.Тюхтіної (м.Харків), В.Пєскова (м.Москва), приватні колекції (США, Польща)

ЗОЗУЛЯ НА ВЕРХІВЦІ ТОПОЛІ МОГО ДИТИНСТВА

(1983 р., м.Золочів)

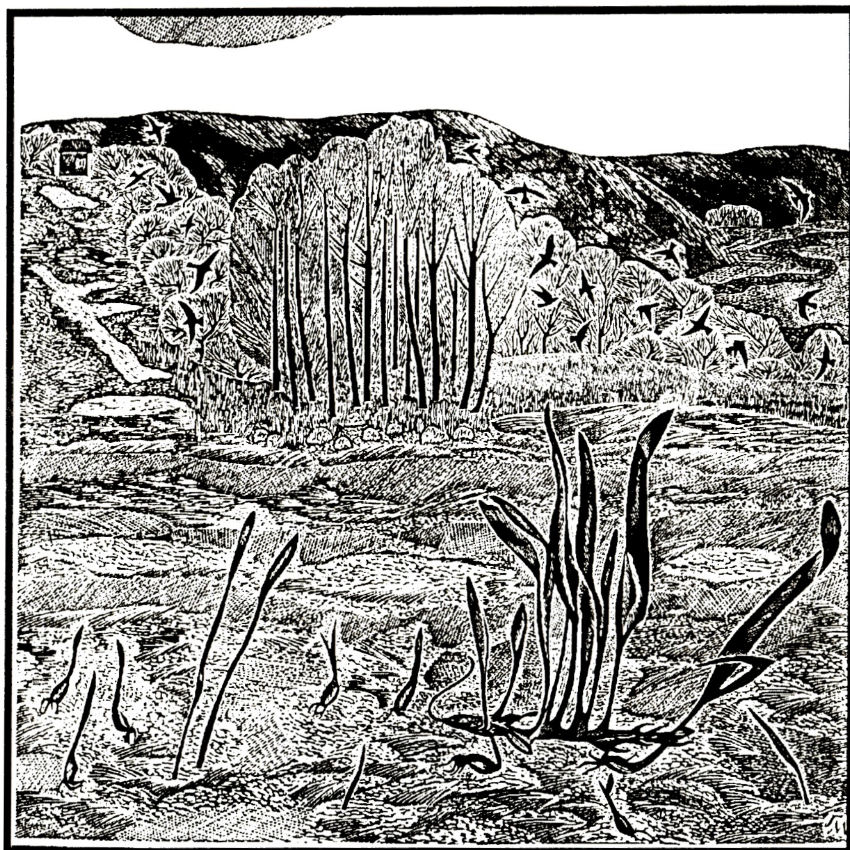
Туш, перо. 23х29 см. Експонувалася на персональній виставці до 800-річчя "Слова про Ігорів похід" (1988 р., м.Москва).

ВЕСНЯНІ СТРУМОЧКИ

(1981 р., м.Харків)

Ліноґравюра. 35х45 см. Експонувалася на персональній виставці у Польщі (1994 р., м.Кросно). Місце зберігання — приватна колекція (м.Цинциннаті, США), приватна колекція (м.Люблін, Польща)

ВЕСНА НА ЗОЛОЧІВСЬКИХ ПАГОРБАХ

(1981 р., м.Харків)

Ліноґравюра. 34х34 см. Експонувалася на персональній виставці до 800-річчя "Слова про Ігорів похід" (1988 р., м.Москва). Опублікована у журналі "Україна". Місце зберігання — приватна колекція (м.Цинциннаті, США)

КАРАСІВСЬКІ ЯРИ — ДУША МОГО ДИТИНСТВА

(1982 р., м.Золочів)

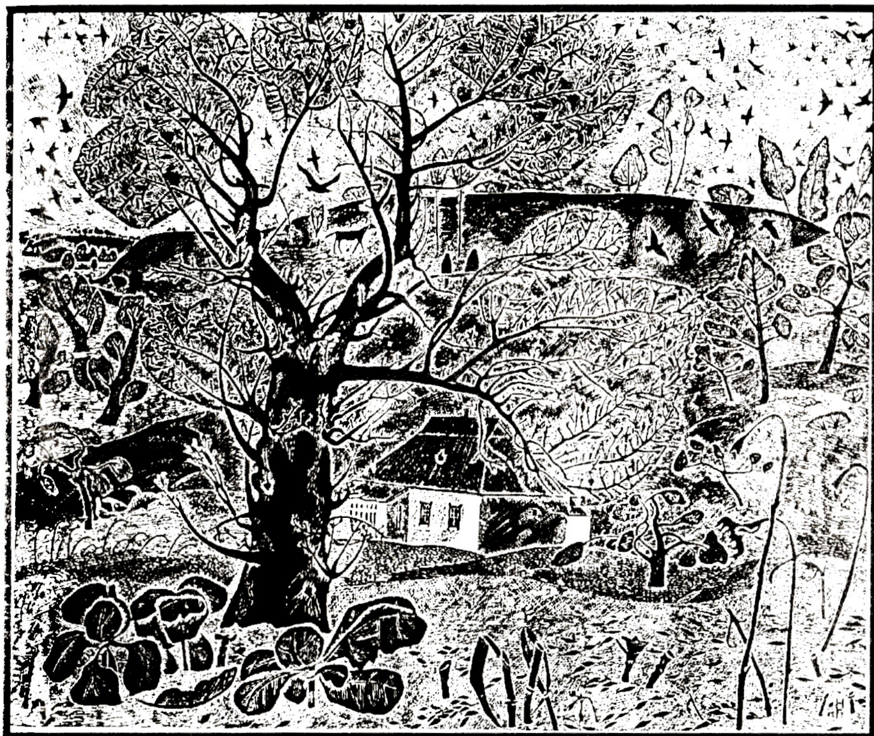
Ліноґравюра. 34х34 см.

ТАНЕ СНІГ

(1984р.)

Ліноґравюра. 34,5х34 см. Опублікована у журналі “Україна”. Місце зберігання — приватна колекція (Польща), приватна колекція М.Тюхтіної, м.Харків

МАТУСИНА ХАТА. ОКСЕНІВКА

(1977р., м.Седнів)

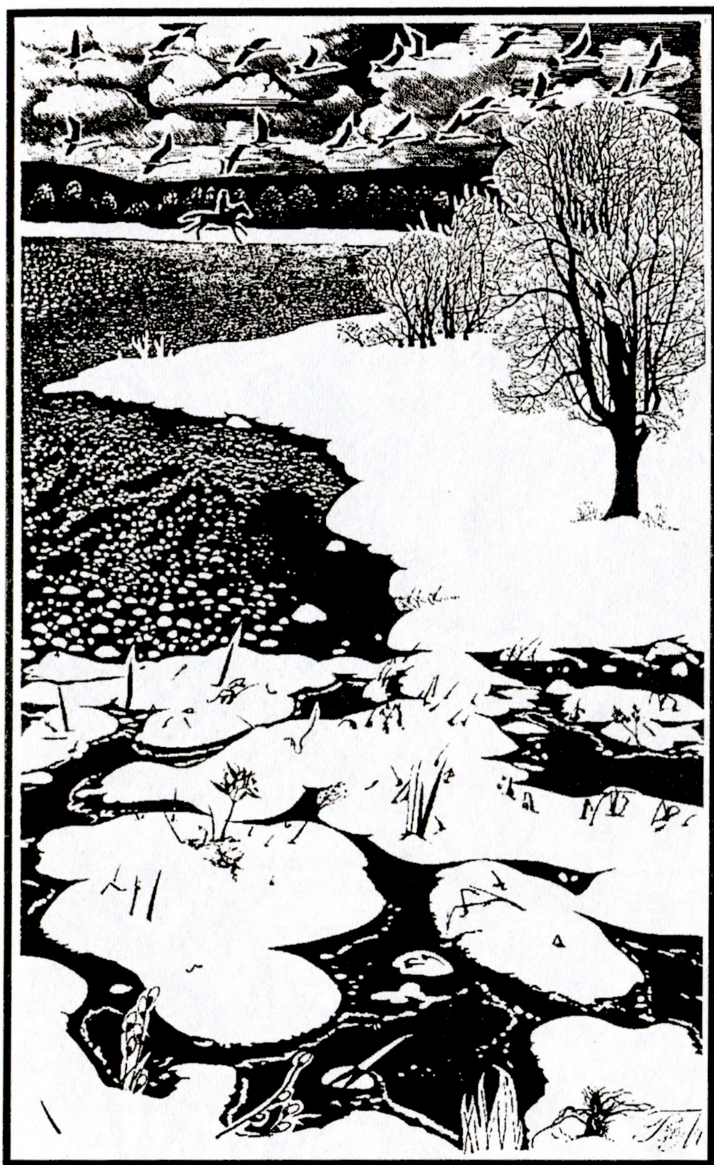
Ліноґравюра. 40х60 см. Місце зберігання — Міністерство культури Росії, приватна колекція А.Івкова, м.Харків

ВЕРТАЄТЬСЯ ЛЕЛЕКА ДО РІДНОЇ ДОМІВКИ

(1997р., м.Золочів)

Змішана техніка. 17х27,5 см.

ПЕРШИЙ КЛИН ДИКИХ ГУСЕЙ. БЕРЕЗЕНЬ

(1995р., м.Золочів)

Ліноґравюра, туш, білило. 21х30см.
Місце зберігання — приватна колекція Б.Фіка

РІЧКА УДИ. ПРОЛІСКИ

(1997р.)

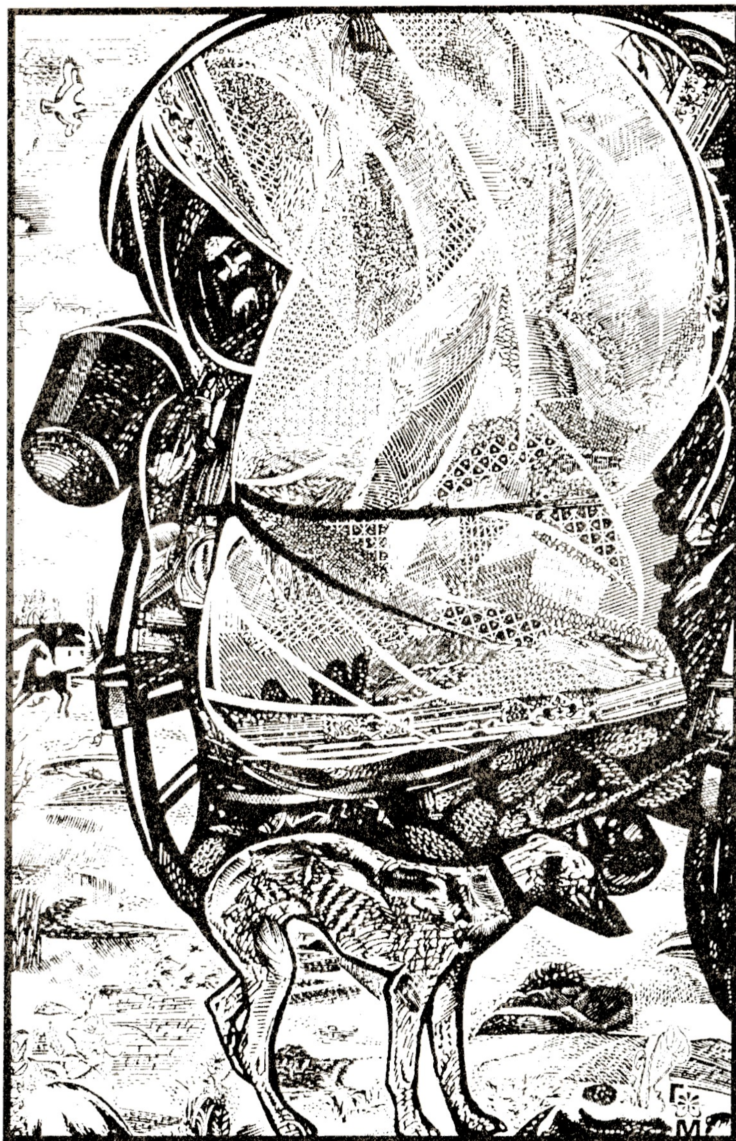
Змішана техніка. 22,5х35см.
Місце зберігання — приватна колекція (м.Київ)

РОЗЛИВ РІЧКИ УДИ. ДИКІ ГУСИ

(1997р., м.Харків)

Змішана техніка. 20,5х33,5см.
Місце зберігання — приватна колекція (м. Київ)

ЦИГАНИ ЇДУТЬ

(1998р., м.Харків)

Змішана техніка. 21х29,5см. Власність автора

ЗІ ЗАЙЦЕМ.
УВЕЧЕРІ ПЕРЕД НОВИМ РОКОМ

(1995р., село Карасівка)

Туш, перо, білило. 30х21см. Власність автора

ЗА НІЧ ВИПАВ СНІГ

(1997р., м.Харків)

Змішана техніка. 17,5х27,5 см

ЗАМЕЛО СНІГОМ ХАТУ

(1996р., м.Харків)

Ґравюра на пластику. 22х30см. Опублікована в ґазеті "Слобідський край"

ВЕЧІР. ПІШОВ СНІГ

(1997р., м.Харків)

Змішана техніка. 22,5х33см

СОНЯШНИКИ. ТЕПЛА ОСІНЬ

(1996р., м.Золочів)

Змішана техніка. 17x27,5см

РІЧКА УДИ. ЛІТО

(1997р., м.Золочів)

Туш, перо. 33х48,5см.
Опублікована у ґазеті "Сільські вісті", 1998 р.

ЛИЦАРСЬКИЙ ТАЛАНТ СЛОБОЖАНЩИНИ

Ви тримаєте в руках книжку Миколи Гнатченка — без перебільшення надзвичайно талановитого митця.

Глибинний природній талант його, як це часто буває в таких випадках, прокинувся дуже скоро — вже на малюнках 10-річного хлопчика нема звичної для цього віку дитячої неоковирності. Доля вберегла його від поширеної хвороби талановитих — дилетантизму. Художник безперервно вчиться і наполегливо працює.

У Харківському художньо–промисловому інституті він спеціалізувався з ґрафіки, досконало опанував техніки офорту, літоґравюри, ліноґравюри, рисунку та акварелі. Викладав малювання дітям у Харківській дитячій малярскій школі ім.І.Рєпіна, в Київському палаці піонерів та у Сумському Будинку вчителя. У 1979 році повернувся до Харкова, був викладачем кафедри рисунку у "альма–матері" — Художньо–промисловому інституті, а з 1989 року — доцентом кафедри архітектури, викладачем рисунку та малювання в Інституті інженерів комунального будівництва.

У 1977 році зі серією ґравюр "Краєвиди Чернігівщини" Миколу Гнатченка прийняли до Спілки художників тодішнього СССР. В додатках до цієї книжки читач має змогу познайомиться з переліком 28 виставок, на яких постійний успіх мали твори митця. Неможливо перерахувати все, що створив М.Гнатченко за 35 років своєї творчої діяльності. Достатньо згадати, наприклад, що на персональній виставці в Москві у 1988 році, присвяченій 800-річчю "Слова о полку Ігоревім" було біля 150 його рисунків, акварель, офортів та ліноґравюр лише за мотивами "Слова..."!

Далеко по світі розлетілися його твори — частки його живої душі. Ґрафіка та акварелі художника прикрашають кабінет знаного українського академіка, огрівають житло відомого журналіста В.Пєскова та родини Аджубеїв у Москві, нагадують про Україну харківським еміґрантам у Німеччині, США...

Щаслива доля познайомила мене з Миколою кілька років тому. Якби мене спитали, яка його найхарактерніша риса, я сказав би, що шляхетність. Це — справжній Дон Кіхот, що народився в родині етнічних слобожанських українців. Згадую очі його матері на світлині. Такий

бездонний погляд ще трипільської мудрости українського народу бачив я лише у нашої Матері–Богині Мокоші на стародавній скульптурі збруцького Рода–Світовида та на образах, що їх малював Врубель для Кирилівської церкви у Києві.

Гнатченкові не треба удавати вишукану простоту – вона невід'ємно властива його натурі, а Миколина щирість лише трішки відгороджена доброю і мудрою іронією високого професіонала. Тільки погляне часом крадькома на співрозмовника – чи здогадується той, що підвалиною цієї щирої простоти є велика праця душі – аж до знемоги тіла?

Варто почути й побачити, як ніжно любить Микола рідне містечко Золочів та його околиці. Він знає там, дослівно, все – де росте яка рослина і де живе яке звіря, де дрімають прадавні могили–кургани і як впливають вони на стан місцевості та на людей.

Додамо, що попри свою титанічну малярську працю митець в якийсь таємничий спосіб дає собі раду і з тяжкою селянською працею в двох "маєтках" – у давній селянській хатині, що він її придбав разом з великим городом в місцях, що гріють його спогадами про дитинство (дивися ґравюру "**Карасівські яри – душа мого дитинства**" на *стор.50*), і в родинному гнізді, що осиротіло після смерти рідної сестри...

В книжці подана лише дрібна крихта доробку М.Гнатченка. Хочеться нескінченно говорити про Миколину творчість, її чаруючу красу і філософічну всеосяжність. Придивімося, скажімо, хоча б до ґравюри "**Сич. Вечоріє, завтра Різдво**" (*стор.46*). Лише людина, що ґлибинно пов'язана з цією землею, з Духами Предків Наших, могла інтуїтивно знайти такий правдивий образ праукраїнського свята Різдва Світу. Згадую одну з прадавніх наших колядок:

Коли не било з нащада світа,
Тогди не било Неба й Землі,
Ано лем било синєє море.
А серед моря зелений Явір.
На Яворонькy три голубоньки.
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати... *)

То ж зовсім невипадковими, виходить, є птахи на передньому плані багатьох його творів. Наші пращури знали, що птахи – то Духи

***) Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: [У 3 кн., 6 т.] – К.: АТ "Обереги". Кн.1, т.1. 1994. – С.69.**

Предків, що повертаються час від часу до нас з Ирію, куди душа потрапляє по смерти...

А яким природнім бачить себе Микола на рідній землі — "поміж живими, мертвими і ненародженими", де кожна рослина і кожна істота є проявом Бога! ("**Сни дитинства в Карасівських ярах**", *стор.42*).

Дослухайся, читачу, до сильного струменя язичницького світосприймання, що йде від ґравюри "**Колись на горі цій ріс дуб-велетень**" (*стор.45*). Як точно бачить душа художника — зрубаний величний дуб (дерево всеслов'янського Бога Перуна) замінила візантійська християнська церква!

Йшли ми якось з Миколою повз вруна ще зеленого жита, що вже заколосилося. Раптом він каже: "Дивись — мов смарагд, окутий сріблом". І тут мимоволі мені згадалися слова родички Микити Хрущова, Марини Аджубей, сказані про Гнатченка: "Його світогляд, що є рідкісним для фахового маляра, разюче наближений до дитячого — таке ж мрійливе здивування перед таємницею світотвору, така ж мудрість в осягненні головного, першооснови, така ж близькість до землі, природи, усвідомлення споріднености та єдности всього сущого. Головним героєм його творів є Вітчизна — все, що становить зміст Батьківщини у вічному її розумінні: хати, річки, береги та яри, дерево і гніздо птаха на ньому, впалий листок..."

Здавалося — чого ще бажати... Але Миколу Гнатченка боляче ранить і тяжко гнітить, що Україна ще не збулася як Українська Держава і його патріотичний талант по суті непотрібний на Батьківщині, як і талант його дружини, фахової малярки — Людмили Гнатченко...

Занадто багато болю і прикрощів завдавало і завдає йому "*совєтське*" суспільство, чиїм продуктом є "*совєтські*" люди, чи, як тепер кажуть, "*совки*" — і одурять, і зневажають і наочно демонструють, що про совість знати не хочуть. Про тих "*совків*", що вже доскочили своїх "теплих місць", каже Микола саркастично: "*крупняк*". Буває, на жаль, що така характеристика дуже точно відбиває суть і деяких з тих людей, яких заведено вважати "метрами" української державности і національної культури...

Що його рятує в цих умовах? Коли стає безмежно сумно, він їде до рідного Золочева і, напружуючи все своє єство, "оре" штихелем на дощечці дикої груші вистраждану ґравюру, як споконвіку орали його прадіди рідну землю...

Богдан ФІК

ПЕРЕЛІК ВИСТАВОК МИКОЛИ ГНАТЧЕНКА

1969 рік, Харків	Перша персональна виставка в ґрафічній аудиторії Художньо–промислового інституту – *Акварель, малюнок (понад 100 творів)*
1970 рік, Харків	Персональна виставка в аудиторії кафедри історії мистецтв Художньо–промислового інституту – *Малюнок, пастель (понад 50 творів)*
1971 рік, Харків	Персональна виставка "По Волзі" в Театрі юного глядача – *Малюнок, пастель (50 творів)*
1972 рік, Харків	Персональна виставка "Пори року" в харківському відділенні Спілки художників України – *Гравюра, малюнок, акварель (понад 150 творів)*
1973 рік, Харків	Персональна виставка в харківському відділенні Спілки художників України (звітня виставка про творчу поїздку до будинку творчості Спілки художників України в м.Седневі) – *Акварель, малюнок (понад 50 творів)*
1973 рік, Москва	Виставка "Харківські ґрафіки" в Спілці художників СРСР – *Дві ліногравюри*
1973 рік, Київ	III Республіканська виставка аквареллістів України – *Три акварелі (придбала Спілка художників України)*
1976 рік, Москва	Всесоюзна виставка "Молодість країни" творів молодих художників – *Три ліногравюри (придбало Міністерство культури СРСР)*
1977 рік, Ленінград	Виставка дипломних робіт студентів художніх вузів СРСР в Академії мистецтв ім.І.Рєпіна – *П'ять ліноґравюр "Українські ліричні пісні"*
1978 рік, Москва	Всесоюзна художня виставка "Молодая гвардия Страны Советов" – *Дві ліноґравюри і три офорти (придбало Міністерство культури СРСР)*
1978 рік, Мінськ	Всесоюзна художня виставка "Страна родная" – *Два офорти на міді (відбитки придбала Спілка художників СРСР)*
1979 рік, Любляна (Югославія)	Бієнале ґрафіки модерну – *Чотири офорти*
1980 рік, Брно (Чехія)	Міжнародна виставка "Biennale ілюстрації та книжкової ґрафіки" – *Чотири офорти*
1981 рік, Поленово (Росія)	"Виставка Миколи, Людмили та Петра Гнатченків" в Музеї–садибі В.Д.Полєнова – *Гравюра, малюнок, акварель (30 творів)*
1982 рік, Москва	Всесоюзна виставка "Молодость страны" творів молодих художників – *Три ліноґравюри (придбала Спілка художників СРСР)*
1983 рік, Катманду (Непал)	Виставка творів радянських ґрафіків – *П'ять ліноґравюр*

1984 рік, Брно (Чехія)	XI Міжнародна виставка "Biennale ілюстрації та книжкової графіки" – *П'ять цинкографій*
1984 рік, Лілль (Франція)	Виставка творів харківських графіків у місті-побратимі – *Одна цинкографія*
1988 рік, Москва	Персональна виставка до 800-річчя "Слова про Ігорів похід" – *Гравюра, малюнок, акварель, пастеля (біля 150 творів)*
1989 рік, Варшава (Польща)	Міжнародна виставка графіки – *Одинадцять творів*
1989 рік, Київ	Персональна виставка "Болгарські замальовки" в Українському товаристві дружби та культур–них зв'язків з закордоном – *25 малюнків*
1990 рік, Харків	Персональна виставка "Болгарські замальовки" в Будинку архітектора – *25 малюнків*
1993 рік, Цинциннаті (США)	Доброчинна виставка українських художників в США – *Акварелі, гравюри, малюнки (50 творів, придбала Галерея Джонсона в Цинциннаті)*
1994 рік, Кросно (Польща)	Персональна виставка гравюр – *Біля ста творів (придбані для приватних колекцій Польщі)*
1995 рік, Харків	Персональна виставка у представництві м.Нюрнберга – *Гравюра, малюнок, акварель, пастеля (30 творів)*
1996 рік, Харків	Персональна виставка в Університеті внутріш–ніх справ – *Малюнок, пастеля (40 творів)*
1997 рік, Харків	Персональна виставка у Французькому культур–ному центрі – *Пастеля, акварель (25 творів)*
1998 рік, Харків	Персональна виставка в Університеті внутрішніх справ – *Гравюра, акварель, малюнок (30 творів)*

ПЕРЕЛІК МАЛЮНКІВ

Стор.21 **Село Зрубанка поруч зі Золочевом** (фраґмент). *Акварeля, коричнева туш.*1960 р. (13 років)
Стор.22 **Ялинка** (замальовка з натури в Золочеві). *Акварeля.* 1962 р. (15 років)
Стор.22 **Стіл на нашій кухні** (фраґмент). *Олівець.* 1965 р. (18 років)
Стор.25 **Хата коваля Тимохи Стогнія на хуторі Бутовому.** Немає хутора, нема вже цієї хати років з тридцять. *Акварeля, коричнева туш.* 1961 р. (14 років)
Стор.26 **Замостянська церква в Золочеві.** *Акварeля, коричнева туш.* 1963 р. (16 років)
Стор.27 **Бабуся. Подруга дитинства моеї мами.** *Акварeля.* 1958 р. (11 років)
Стор.28 **Наші сусіди Павло і Дунька Курки та Маруся Вівсіїнчиха.** *Кольорові олівці.* 1964 р. (17 років)
Стор.29 **Річка Уди біля села Ямного** (фраґмент малюнка). *Акварeля, коричнева туш, білило.* 1962 р. (15 років)
Стор.30 **Рак.** *Сангіна коричнева, розмивка.* 1965 р. (18 років)
Стор.31 **Захід сонця.** Цю тополю я малював з вікна нашої хати. *Акварeля.* 1963 р. (16 років)
Стор.32 **Зайчик.** *Туш, перо.* 1997 р.
Стор.33 **Наш кінь Мусолін** (Так кликав його мій батько). *Італійський олівець.* 1965 р. (18 років)
Стор.34 **Перепілка з дітворою біля Дованського лісочка.** *Олівець.* 1987 р.
Стор.36 **Весняне пробудження. Золочів** (фраґмент). *Олівець.* 1985 р.

ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ

Стор. 4 **Батьки** (фраґмент). Автор – Г.Дрюков, 1961 р.
Стор. 5 **Миколка**, 5 років. Автор – В.Сопін, 1952 р.
Стор.13 **Студент 1 курсу**. Автор – О.Пойда, 1968 р.
Стор.14 **Біля вікна батьківської хати**. Автор – Г.Дрюков, 1971 р.
Стор.15 **Фото 1982 року**. Автор – О.Сурков.
Стор.16 **Викладач**. Автор – В.Бардаков, 1991 р.
Стор.25 **Церква. Золочів**. Автор – С.Коротенко, 1998 р.

ПЕРЕЛІК ЗІБРАНЬ, В ЯКИХ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ ТВОРИ МИКОЛИ ГНАТЧЕНКА

1. Музей міста Нукусу (Каракалпакія, Республіка Узбекистан)
2. Запорізький художній музей
3. Сумський художній музей
4. Фонди Спілки художників України
5. Фонди Спілки художників Росії
6. Фонди Міністерства культури Росії
7. Приватні колекції громадян України, Росії, Польщі, США, Італії, Німеччини, Великобританії, Франції

ЗМІСТ

Літературно–мистецьке видання

Гнатченко Микола Петрович

МОЯ КРИНИЦЯ

Редактори: *А. Івков, Б.Фік*
Комп'ютерний набір *М. Тюхтіної*
Комп'ютерна верстка: *А.Івкова, М. Тюхтіної, С. Клименка*

Підп. до друку 1.02.2000. Формат 84х108/32. Папір офсетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк.4,6. Обл.–вид. арк.4. Наклад 500 прим. Зам.

Видавництво Університету внутрішніх справ.
61080, Харків, пр. 50–річчя СРСР, 27.
Харківське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Т.Г. Шевченка.
61002, Харків вул.Сумська, 44/2.

Надруковано в друкарні Університету внутрішніх справ.
61080, Харків, пр. 50–річчя СРСР, 27.

Це – майстер щонайтоншої поезії і глибокої філософської думки. Правдиве мистецтво. Коріння його у народних художніх традиціях і традиціях давньоруської книжкової ілюстрації; та головне, – це мистецтво поетичне й добре.

Доктор історичних наук
Анатолій ГРОМИКО

Головне, що живить Гнатченка–художника, – це рідна земля: вся, з кожною істотою, що росте, живе і літає над нею, з кожною будівлею – від одухотвореного храму до простої української хати...
Ніщо скороминуще, марнотне не затримує уваги художника. Життя сьогоднішнє і минувшина – в перспективі вічності, нічим не скаламучена пам'ять про минуле і злиту з ним сучасність, їхня гармонія зворушують його душу і спрямовують до творчості.

Марина АДЖУБЕЙ

Ваші малюнки цікаві і своєрідні. Бажаю Вам нових творчих успіхів і дуже радий, що Природа народжує в людських душах родинні почуття.

Василь Песков,
журналіст-природолюб

Виставка вражає тим, що автор повертає нас до нашого минулого, до нашої історії таким проникливим, тонким ліризмом, любов'ю до рідної землі і її природи. В центрі його творів знаходиться людина, яка живе на цій землі, хоч її не видно на картинах.

О.М. Бандурка